

Universitat
de les Illes Balears

Una proposta didàctica per a l'estudi de l'arquitectura popular de la Serra de Tramuntana

Jordi Perelló López

Memòria del Treball de Fi de Màster

Màster Universitari en Formació del Professorat
(Especialitat/Itinerari de Ciències Socials)

de la

UNIVERSITAT DE LES ILLES BALEARS

Curs Acadèmic 2014-2015

Data: 22/07/2015

Signatura de l'autor

Nom Tutor del Treball: Concepció Camps Bosch.

Signatura Tutor

Acceptat pel Director del Màster Universitari de _____

Signatura _____

RESUM: La Serra de Tramuntana proporciona un marc natural ideal per a la realització de sortides didàctiques, ja que la seva arquitectura popular és testimoni d'una relació d'explotació i subsistència respectuosa amb el medi natural que s'ha perllongat durant segles sencers. Aquesta proposta es centra en la perspectiva arquitectònica utilitzada com a nexa d'unió per tractar totes les disciplines que integren les Ciències Socials, de mode que d'una banda reivindica les possibilitats didàctiques de la Història de l'Art dins l'actual currículum de Ciències Socials, i d'una altra banda proposa una visió multidisciplinària d'un coneixement que es planteja com una primera passa essencial per promoure una consciència basada en el respecte envers el medi natural. Geografia física, humana, història i història de l'art apareixen entrelaçades dins un marc on es planteja una visió problematitzada d'una arquitectura que ha quedat buida amb la desaparició dels seus usos tradicionals i ha sigut desplaçada pels avanços socials i tecnològics.

PARAULES CLAU: Arquitectura popular. Possessions. Pedra en sec. Didàctica. Treball multidisciplinari.

ÍNDIX

Resum i paraules clau

Índex

Objectius.....	1
Estat de la qüestió.....	2-36
1. Sortides didàctiques.....	2-15
2. Possessions i cases de possessió.....	15-28
3. Cases de neu.....	28-32
4. Producció de carbó i calç.....	32-34
5. Altres elements.....	34-36
Desenvolupament de la proposta.....	37-46
6. Descripció i seqüenciació.....	37-38
7. Objectius.....	39
8. Metodologia i procediments.....	40-41
9. Parts del currículum treballades.....	41-43
10. Competències bàsiques treballades.....	43-44
11. Avantatges i possibles inconvenients.....	45-46
Conclusions.....	47-49
Referències.....	50-53
Bibliografia.....	53-54
Annex I: Activitats.....	55-67
Annex 2: Avaluació.....	68-69

OBJECTIUS DEL TREBALL

- Fomentar les bones pràctiques en la realització de sortides didàctiques mitjançant una programació on es treballin continguts curriculars i competències bàsiques.
- Donar a conèixer, valorar i respectar el patrimoni propi com a mitjà per crear una consciència que afavoreixi l'aparició d'actituds en favor de la preservació i conservació del medi natural i de l'arquitectura popular de la Serra de Tramuntana davant les amenaces actuals.
- Valorar el patrimoni arquitectònic com testimoni d'una determinada època i formes de vida.
- Comprendre la importància de la Serra de Tramuntana com unitat geogràfica, històrica i artística, així com fomentar l'estudi del patrimoni arquitectònic com element unificador de les diferents disciplines que integren les Ciències Socials.
- Reconèixer elements arquitectònics i les activitats humanes vinculades, distingir els canvis i transformacions de dits elements, coneixent les seves causes.
- Conèixer el llenguatge específic lligat a l'arquitectura i activitats pròpies de la Serra de Tramuntana.

ESTAT DE LA QÜESTIÓ

El present estat de la qüestió analitza, en primer terme, aspectes relacionats amb les sortides didàctiques, fent un breu recorregut històric i plantejant els problemes que en l'actualitat presenta. Posteriorment, són tractats els principals avantatges i models de seqüenciació, per terminar concretant en les sortides lligades al patrimoni historicoartístic i al paisatge, així com posar de relleu les principals aportacions didàctiques realitzades sobre la Serra de Tramuntana.

La segona part tracta les possessions de la Serra de Tramuntana, històricament els principals centres de producció de la zona, i particularitza en dues possessions que s'estudien a la proposta didàctica. Successivament es tractaran altres elements propis de l'arquitectura de la Serra com són les cases de neu, les sitges de carbó, els forns de calç, i altres construccions en pedra en sec com ara els murs i les construccions hídriques.

1. Sortides didàctiques

1.1 Història, evolució i problemàtiques actuals

Els mètodes d'ensenyament-aprenentatge basats en sortir de l'aula es varen començar a posar en pràctica a partir del segle XVIII, quan com a producte del moviment il·lustrat sorgeixen figures com Jonathan Heinrich Pestalozzi (1746-1827), que va seguir les idees rousseunianes que proposaven augmentar el contacte i la interacció directa de l'alumne amb la natura, en una experiència guiada pel docent.

Com a continuadors de l'esperit de Rousseau i Pestalozzi dins l'estat espanyol es pot tenir en consideració a dos personatges com són Pablo Montesino (1781-1849) i Alejandro de Tudela (1861-1934). El primer d'ells va veure les seves ànsies de renovació frenades per l'oposició de l'Església, que en tenia el monopoli en matèria d'educació i es mostrava contrària a acceptar les idees

liberals que al segle XIX eren cada vegada més esteses. El segon va dur a terme una important labor propagandística per promocionar les sortides com a principal mètode d'ensenyament en la disciplina de la geografia. El pes de la religió en l'educació es va mantenir fins temps recents, encara que els lliberals varen aconseguir un certa influència dins amb institucions com la *Institución Libre de Enseñanza*, que a partir del darrer quart del segle XIX va recuperar algunes de les idees proposades per Pestalozzi.

Contemporàniament a la labor propagandística de Tudela, dins el context europeu Lev Vigotsky, un dels pedagogs més importants de tots els temps, teoritza a principis del segle XX sobre la construcció del coneixement i el paper de les sortides en dit procés. Segons ell, les sortides han de possibilitar un component d'observació i d'experimentació que permeti reestructurar coneixements i construir conceptes, el que fa necessari que el professor sigui el protagonista en el sentit en que és ell qui construeix i dirigeix aquesta experiència, a la vegada que l'alumne també adquireix cert protagonisme a través de l'experimentació amb la realitat i l'assimilació d'informació a través de la interacció amb els sentits.

En l'actualitat, a la societat post-industrial l'àmbit de l'experiència ha sofert un retrocés degut a que les ciutats s'han convertit en espais segregats i segregadors, i l'experiència guiada per la tecnologia (televisió, Internet, xarxes socials, etc) ha substituït a la directa, proposant un model de societat caracteritzat per la immediatesa i la primacia de la imatge sobre la paraula. Es tracta de l'anomenada "societat de la informació", on els medis de comunicació ajuden a que la informació es transmeti d'una manera instantània arreu del món, però també inunden d'imatges els medis informatius.

L'àmbit educatiu tampoc s'ha adaptat amb la suficient rapidesa a aquesta nova realitat, i l'augment de la informació en tots els àmbits fruit de la creixent especialització de la societat va provocar que tot el coneixement formal es reduís a l'aspecte formal, i aquest, a l'aula. Només en els darrers anys s'han

popularitzat iniciatives diverses com per exemple els horts escolars o les festes que connecten l'escola amb el seu entorn i suposen maneres d'apropar els àmbits formal i de l'experiència.

La problemàtica d'adaptar l'educació a una societat en canvi i evolució constants, fa que sigui necessari reavaluar els objectius i metodologies que s'imparteixen a les sortides didàctiques. Actualment, ja no es tracta només d'apropar l'àmbit del coneixement formal amb el de l'experiència, sinó també integrar experiències investigadores o de resolució de problemes que pugin contribuir a l'assoliment d'un aprenentatge significatiu, el que fa necessari un treball conjunt entre l'àmbit de l'aula i el de la sortida, intentant evitar l'error de caure en males pràctiques com ara realitzar sortides didàctiques aïllades dels continguts impartits a l'aula. Aquests nous objectius han determinat de manera decisiva la visió actual que existeix envers les sortides.

Un error habitual en la consideració de la utilitat de les sortides didàctiques és la creença en que el seu èxit o importància s'avaluen en base a la rellevància dels continguts que s'esperen treballar, quan en realitat l'èxit ve marcat per la capacitat de planificar una activitat a tots els nivells i saber seqüenciar les seves fases (abans, durant i després de la sortida), establint uns objectius prou clars i realistes. La planificació d'un aprenentatge informal ha de tenir en compte que una sortida didàctica representa una oportunitat per treballar un contingut amb un nivell d'interactivitat major que en les aules.

Un segon error freqüent és estructurar les sortides com una simple observació d'elements descontextualitzats que no guarden relació amb els coneixements previs (ja siguin informals o els formals que s'imparteixen al centre) de l'alumne. Per evitar-lo, és important que abans i després de les sortides es treballi també a l'aula, ja que això permet incorporar els coneixements adquirits durant la sortida dins un marc preexistent, per posteriorment poder consolidar-los amb el treball posterior.

Les sortides didàctiques en l'àmbit de la història de l'art no es troben exemptes de problemes, ja que tradicionalment han caigut dins un model massa descriptiu, el que no és sinó una conseqüència de que a les pròpies aules la història de l'art majoritàriament s'hagi impartit mitjançant una didàctica basada en l'exposició i la descripció d'una llista tancada i homogènia d'obres, artistes, estils i èpoques, que es tracten en forma de blocs aïllats.

El coneixement del professorat sobre el patrimoni arquitectònic també presenta les limitacions pròpies de la transmissió d'un coneixement massa tancat. Com a conseqüència, una part significativa del professorat té una concepció de l'edifici com una obra tancada, i no com un ens orgànic que va evolucionant al llarg del temps a través de noves modificacions i usos amb, per tant, un gran potencial per explicar certs episodis i períodes de la història. El resultat de la primacia d'aquesta visió és que a les aules s'ensenya una concepció massa limitada de l'arquitectura, centrada només en els aspectes formals bàsics, però sense posar-la en relació amb aspectes històrics, socials o geogràfics. Es tracta d'un error que s'ha transmès de manera generacional i sembla difícil solucionar-lo si l'ensenyament de la disciplina artística no adquireix major importància dins la formació (inicial i contínua) del professorat.

1.2 Perspectiva i expectatives actuals envers les sortides didàctiques

Des d'una perspectiva contemporània, les sortides didàctiques no només constitueixen una oportunitat per apropar l'aprenentatge a l'àmbit de l'experiència i la vivència directa d'unes experiències sobre les quals és possible construir el coneixement. També contribueixen al desenvolupament de capacitats com l'observació i interacció amb el medi, la comparació i la formulació de qüestions, la possibilitat de sintetitzar coneixements que prèviament han sigut impartits a l'aula i de treballar amb metodologies on s'aconsegueix una major implicació de per part de l'alumnat

Sortir de l'aula ha de suposar la possibilitat d'experimentar amb experiències culturals educatives on es trenqui l'immobilisme i tancament cultural, definides com:

[...] tanto las experiencias que se basan en la alta cultura de las artes y de las ciencias, como las que beben de las fuentes diversas de las culturas populares, siempre y cuando reúnan determinadas condiciones. Una experiencia cultural será educativa si contribuye al proceso de autoconstrucción del sujeto y le confiere un mayor grado de autoconocimiento y de autonomía cognitiva y emocional; si promueve un esfuerzo del alumno para alcanzar las formas superiores del goce cultural, la reflexión y autoconocimiento de los gustos primarios y el gusto por los placeres estéticos y cognitivos; si se basa en valores positivos y, finalmente, si supone una posibilidad de participación activa en la que los alumnos puedan asumir responsabilidades reales y aplicar sus conocimientos a la resolución de problemas (Vilarrasa, 2003).

Més enllà dels continguts conceptuals que normalment es treballen a les aules, a les sortides es treballa un tipus d'aprenentatge informal, que, en oposició al que es dona dins l'aula (el formal), permet veure l'objecte d'estudi de manera contextualitzada. El principal benefici del estudi contextualitzat és que "los aprendizajes en situaciones naturales favorecen la aparición y la coordinación de los diferentes procesos en unas experiencias de aprendizaje más ricas y complejas, constituyendo un aprendizaje "de banda ancha" frente a un aprendizaje clásico más estrecho y dirigido" (Asensio, Pol, 2003).

Un aprofitament didàctic òptim que permeti complir amb la major part de les expectatives abans mencionades implica la divisió de la sortida en tres seqüències diferents, conformant un model que ha sigut defensat per autors com Ávila o Benejam (2003). Aquestes tres etapes que conformen la realització de la sortida didàctica corresponen a:

a) Preparació: s'ha de despertar la curiositat dels alumnes a través de diferents estratègies com ara plantejar un conflicte, presentar visions diverses (o directament oposades) del mateix objecte d'estudi, o posar el tema a tractar en relació al context més quotidià i proper de l'alumne. Aquest constitueix un treball preparatori que serveix per introduir el tema que es tractarà durant la sortida. Els nous coneixements s'han d'introduir de manera que siguin incorporats als esquemes mentals del alumnes en base als seus coneixements previs relacionats, que serveixen com a base i a la vegada condicionen com s'interpretaran aquests nous coneixements.

b) Realització de guies didàctiques: es treballen durant la pròpia sortida, i consisteix en l'ampliació d'aquells continguts explicats dins l'aula.

c) Conclusions: es fan amb posterioritat a la sortida, per tal de poder assignar allò que s'ha après dins un context més ampli i complex, consolidar coneixements i trobar una aplicabilitat pràctica a dits coneixements. En aquest tercer moment adquireix una gran importància el fet de que als dos moments anteriors s'hagi establert una relació multidisciplinària entre les matèries que agrupen les diferents àrees de coneixement que es tracten durant la sortida, de mode que les conclusions impliquin diferents perspectives.

1.3 Sortides didàctiques associades al patrimoni arquitectònic i al paisatge

Fins aquest punt s'han plantejat una sèrie de precisions generals sobre les sortides escolars en el seu sentit més ampli: història, evolució, conceptualització actual, organització ideal i principals dificultats. A continuació, s'efectua una aproximació més específica en relació a l'àmbit de les ciències socials, i, específicament, als camps del paisatge i el patrimoni arquitectònic i historicoartístic, dins el qual s'enquadra l'estudi de l'arquitectura popular dins el marc geogràfic, històric i artístic de la Serra de Tramuntana a Mallorca.

Vistes les febleses exposades a l'apartat 1.1, cal preguntar-se quin és l'enfocament més adient entre tots els possibles per apropar-se a la didàctica de l'arquitectura. Existeixen una sèrie de possibles aproximacions a l'estudi dels edificis, entre els quals Lleida (2010) en destaca tres.

El primer enfocament considera l'edifici com un objecte construït, i en aquesta categoria s'engloben explicacions sobre estils, tècniques constructives, materials, funcions (relacions entre forma i funcionalitat), estat de conservació i intervencions posteriors. És el model més tancat perquè només remet a la disciplina artística.

El segon és aquell que considera l'edifici com a font històrica, ja que planteja qüestions com ara com l'evolució de la seva forma i les seves funcions amb el pas del temps en relació al context històric i socioeconòmic de cada època, el que implica l'involucrament de totes les disciplines de les ciències socials i la capacitat d'abstreure un context general a través de l'estudi d'un edifici. Això dona resposta al que Fernández (2003) considera com un dels grans reptes en el context educatiu del segle XXI: atorgar un sentit de globalitat als continguts. Dins un ideal d'ensenyament global, l'alumne aprendria els conceptes subjacents que podem trobar, per exemple, darrera de l'ensenyament dels estils artístics: globalització, interculturalitat i agents de canvi que vinculen un patrimoni a uns determinats modes de vida.

El tercer enfocament és aquell pròpiament didàctic, i que per tant fa ús de tota una sèrie de recursos (tant virtuals com físics) que ajuden a transmetre els coneixements que es volen ensenyar. Aquest darrer enfocament té dos nivells: un més simple on l'alumne corrobora les explicacions del professor, i un nivell més profund on l'alumne pot formular preguntes i construir el seu propi coneixement, que és el que resulta més adient treballar a través de les sortides didàctiques, ja que fomenten la construcció d'un aprenentatge per descobriment directe. Dita construcció de coneixements no és espontània, sinó que ha de ser guiada en tot moment pel docent, a través, per exemple, de la

creació d'itineraris artístics basats en la investigació i l'aprenentatge per descobriment dirigit.

Aquests itineraris no es limiten a la instrucció de conceptes, sinó que també tenen en compte l'assoliment de continguts procedimentals i actitudinals. Els itineraris també poden ser realitzats pels propis museus, encara que en aquest cas es fa necessària la possibilitat de tenir una comunicació fluida. Gràcies a la mediació didàctica en patrimoni, on s'estableixin connexions entre l'objecte d'estudi a les sortides didàctiques i els centres d'ensenyament, es pot generar un *feedback* positiu entre les institucions (museus, governs, institucions privades...) i els centres, analitzant fortaleses i debilitats en els plantejaments didàctics que dites institucions elaboren, permetent així les possibles modificacions en els materials i les propostes didàctiques que s'elaboren.

La importància de promoure l'aprenentatge informal a través de l'estudi del patrimoni és clau si es té en compte que existeix una tendència dirigida a difondre dit material, fonamentada en dues raons: la creença en que el patrimoni només es conserva si es dóna a conèixer i es crea una conscienciació amb dit fet patrimonial, i d'una altra banda les possibilitats d'explotació econòmica (directa i indirecta) i promoció politico-social que dit patrimoni pot generar en favor dels seus propietaris o partidaris.

En aquest sentit, l'educació pot suposar una oportunitat per donar-li un valor afegit a un patrimoni que d'altra manera quedaria desprotegit per part de les institucions públiques, que tendeixen a protegir el patrimoni més important però que en general no en presten l'atenció que mereixen les obres amb menor valor patrimonial (però amb un gran valor potencial didàctic) usualment situades a zones perifèriques o d'origen popular.

Donar un valor afegit a aquest patrimoni mitjançant l'educació pot suposar no només una oportunitat de generar un rendiment econòmic, sinó també un augment del reconeixement de dit bé patrimonial de cara a l'opinió pública i cap

a la societat en general. Aquesta estratègia és aconsellable quan les institucions es mostren reticents a protegir cert tipus de patrimoni (com el popular) per mor de les grans despeses que genera haver de garantir el bon estat d'una gran quantitat de béns mobles i immobles.

En relació a les vinculacions entre patrimoni i paisatge, aquests són dos àmbits que es troben lligats d'una manera determinant, ja que l'arquitectura popular de la Serra de Tramuntana forma part del seu paisatge a la vegada que l'una modifica l'altre. Aquesta interrelació ha sigut generada principalment pels processos d'explotació de la terra, que determinen tant la ubicació d'aquesta arquitectura com el grau de modificació que exerceix damunt el paisatge.

És per això que, parlant d'arquitectura popular, resulta clau educar en una noció de paisatge, entendre el paisatge com fruit de la necessària interacció entre les societats humanes i el seu entorn al llarg del temps per tal de garantir la supervivència i prosperitat de dites societats, els quals modes de vida evolucionen i sofreixen canvis que es transmeten a la manera en que es tracta el patrimoni arquitectònic com part de la totalitat que és el paisatge. En un temps on la globalització cultural limita el contacte directe amb les realitats properes i substitueix els elements propis per exòtics, resulta important que els alumnes es sentin identificats amb el paisatge que els envolta i desenvolupin un respecte i compromís per conservar-lo. Autors com Benayas i López (2010) opinen que la proclamació del Conveni Europeu del Paisatge contribuirà a la seva conservació a través de la pràctica educativa.

1.4 Principals aportacions a la didàctica sobre la Serra de Tramuntana.

Tradicionalment, la didàctica sobre la Serra de Tramuntana s'ha realitzat des de la disciplina de la Geografia, tant física com humana. Això es deu a que la Serra presenta certes particularitats a distints nivells en relació a la resta de l'illa: relleu, clima, hidrografia, vegetació, fauna i endemismes, que fan d'aquest espai un lloc adient per tractar tots aquests aspectes. A nivell de geografia

humana, les parts més estudiades són la densitat poblacional i distribució de la població, les activitats econòmiques predominants i, el que resulta particularment important en aquest cas, les relacions de la població amb el seu medi a través de l'arquitectura popular (particularment la construcció en pedra en sec).

Tot i que amb la introducció de la LOE-LOMQE i l'evolució social expressada a través dels canvis demogràfics, socials i tecnològics, l'educació durant les darreres dècades ha tingut que canviar per força, resulta interessant comprovar com autors com Ballester (1991) han fet didàctica sobre la Serra de Tramuntana amb uns continguts que es podrien considerar vigents avui dia. Els mètodes de treball proposats, encara que avui dia resulten en part desfasats, també són interessants i útils en certa mesura: comentaris de text, elaboració de murals, qüestionaris, maquetes, dibuixos, quadres sinòptics, mapes, gràfiques, notícies de premsa, enquestes o jocs de simulació.

Una empenta important a la didàctica sobre la Serra de Tramuntana va arribar en els darrers anys, quan la Serra va ser proposada per part del Consell de Mallorca per a la nominació com Patrimoni de la Humanitat per part de l'UNESCO, la qual va aconseguir l'any 2011.

Aquesta candidatura va implicar la necessitat de dur a terme certes activitats i iniciatives que s'enquadraven dins una campanya de sensibilització de la societat balear. Per aquest motiu, dins una multitud d'àmbits, la Serra de Tramuntana va esdevenir objecte d'estudis, documentals i va augmentar la seva aparició als medis de comunicació. L'objectiu es basava en la següent premissa: per que l'UNESCO declari un paisatge com Patrimoni de la Humanitat, la valoració i la implicació de les persones que hi viuen al voltant ha de ser positiva i total.

Per aquest motiu, un dels sectors de la població que era més important involucrar era el dels joves i estudiants, el que va dur a la creació d'una

didàctica dirigida a explicar les característiques de la Serra des de la perspectiva del valor paisatgístic, fomentar el respecte al medi natural i explicar com s'ha anat relacionant l'ésser humà amb aquest espai natural com exemple de vinculació respectuosa i sostenible al llarg de la història, així com quines construccions esdevingueren a causa d'aquesta relació.

Producte d'aquesta iniciativa va sorgir *La Serra de Tramuntana: Patrimoni de la Humanitat* (2009), també escrit per Ballester. Es tracta d'un petit quadern de visita i activitats fet expressament per promocionar la Serra de Tramuntana com Patrimoni de la Humanitat. El quadern es dirigeix a un nivell de tercer curs de l'ESO, i s'estructura en una presentació i una sortida didàctica seqüenciada en quatre aturades, amb una sèrie d'activitats prèvies destinades a que els alumnes localitzin la Serra al mapa de Mallorca i en relació al seu poble o ciutat.

Les activitats de la primera aturada comprenen descripció de paisatges, comparació d'un entorn natural amb un entorn urbanitzat, i l'ús dels sentits per experimentar el paisatge de forma personal. A la segona aturada la temàtica a tractar és la de l'arquitectura de pedra en sec com element configurador del paisatge de la Serra. Dins aquesta part s'expliquen tant els processos de construcció com les principals construccions (marjades, camins, parets, sitges i forns de calç) i les seves funcions. La tercera aturada de la sortida té com objecte d'estudi els endemismes de la Serra i el necessari respecte envers el medi ambient. La darrera aturada incideix en les activitats humanes que s'han desenvolupat dins el marc de la Serra de Tramuntana, essent-ne aquestes el símbol d'una interrelació forta i respectuosa que consistia un dels principals arguments a favor de la candidatura a l'UNESCO.

Per tant, fent un recorregut comparatiu per les diferents propostes didàctiques de Ballester, es poden trobar diferències molt evidents al llarg dels anys: si durant els anys noranta el més important era l'adquisició d'uns coneixements de tipus conceptual, en l'actualitat la percepció dels processos de canvi i

permanència, l'adquisició de conductes i actituds respectuoses amb el medi ambient i la reflexió autònoma són les principals fites de la seva didàctica.

La feina educativa sobre la Serra de Tramuntana no és aliena a les innovacions en el món de la didàctica, i Bibiloni (2000) ha posat en relació les teories de Jean Piaget i Lev Vigotski (que al·ludeixen a la necessitat d'explicar els continguts anant des de lo més concret, proper i ja conegut per l'alumne a allò més abstracte y complex) amb l'estudi de la Serra de Tramuntana. Es tracta d'un espai adequat per dur a terme aquest tipus de didàctica, ja que d'una banda és un entorn proper i observable en la vida diària, i a la vegada es pot viure i experimentar amb els sentits. Resulten especialment recomanables dins aquesta didàctica les activitats que afavoreixen la comparació, la deducció, la capacitat de relacionar, classificar i distingir, amb un component multidisciplinari sempre que sigui possible.

L'idea de que l'entorn es pot viure i experimentar porta a una important aportació a la didàctica envers les sortides escolars a la Serra de Tramuntana: els camps d'aprenentatge. Aquesta iniciativa va ser adoptada a Balears a mitjans de la dècada de 1980, traslladant l'experiència que ja funcionava a Catalunya. El primer camp d'aprenentatge de les illes va ser el de Binifaldó, a la Serra de Tramuntana. El varen seguir altres camps situats arreu de Mallorca, i més tard es va estendre a la resta d'illes.

Els camps d'aprenentatge suposen una gran oportunitat per integrar l'aprenentatge per descobriment directe i el treball de camp a les aules. Els seus principals beneficis didàctics, assenyala Busquets (2010), són tres: en primer lloc els camps sovint són edificis propers als punts d'interès on els estudiants fan estades de durada variable. En segon lloc, la mateixa estructura dels camps d'aprenentatge permet que la programació didàctica s'adapti a cada nivell i a cada matèria o àmbit que es vol treballar. En darrer lloc, durant les etapes d'organització de les sortides als camps existeix un alt grau de comunicació entre els docents dels camps i els dels centres que permet

consensuar prèviament tots els aspectes per tal de que la visita encaixi amb allò que s'ha explicat prèviament a l'aula i també amb el treball programat amb posterioritat.

Entre els objectius dels camps d'aprenentatge es troba oferir als centres propostes adaptades al currículum i implicant a professors i alumnes, ajudar a l'educació ambiental amb tot el que suposa (vivències, relacions, informació i comunicació, entre d'altres). Es parteixen del coneixements previs de l'alumne per donar lloc a situacions on l'aprenentatge és de tipus significatiu, el que suposa que els professors dels camps han de conèixer les particularitats de cada grup per tal de oferir una programació individualitzada. S'intenta implicar els alumnes plantejant les activitats com un mitjà per tractar i resoldre problemes. A un nivell individual es pretén que l'alumne experimenti amb el medi, com a punt de partida per a la resolució de problemes.

L'avaluació es duu a terme amb instruments com la producció general de l'alumnat, la implicació i interès en les activitats, enquestes d'avaluació, informes o memòries.

El camp d'aprenentatge de Binifaldó va ser el primer a Mallorca, però també va ser el que més problemes va presentar, ja que a 1994 va ser tancat després de la ruptura del conveni de la Conselleria d'Agricultura i Pesca amb la Direcció Provincial d'Educació i Ciència. Per reemplaçar-lo, un any més tard es va obrir el camp d'aprenentatge d'Orient. Recentment, el camp de Binifaldó ha tornat a obrir les seves portes, encara que la falta de personal producte de les darreres retallades en educació limiten sensiblement la seva capacitat d'acollida i posen en perill la seva continuïtat. Entre els objectius del camp d'aprenentatge de Binifaldó es poden destacar el posar a l'abast dels estudiants informació sobre la Serra de Tramuntana, els seus boscos i els usos i relacions de l'ésser humà amb el bosc al llarg de la història. Per això, des del camp d'aprenentatge es fan visites a Lluc, o a la casa del neu del Puig Tomir, per exemple.

Una perspectiva més actual de la labor educativa dels camps d'aprenentatge es pot trobar a *25 anys: camps d'aprenentatge de les Illes Balears* (Andreu et al. 2011), on des d'un punt de vista retrospectiu, Seguí (2011) aprofundeix en els objectius i necessitats que varen possibilitar la importació del model català. L'objectiu primari d'aquests camps va ser l'adquisició per part dels alumnes de la capacitat d'observar els elements del seu voltant, i a partir d'aquest punt aprendre a moure les seves idees i coneixements cap una perspectiva més universal i on es facilités l'interès en els problemes de món del qual formen part. Altre objectiu era cercar el major grau possible d'interdisciplinarietat en les activitats, ja que en la vida quotidiana estan interrelacionats coneixements de tot tipus. També s'intenta aplicar un component socialitzador per tal d'afavorir les relacions entre els alumnes.

D'una altra banda, també s'especifica una de les principals febleses que presenten els camps d'aprenentatge: la major part dels alumnes assistents corresponen a primària, i les visites de centres d'educació secundària són minoria. Això és degut a que, en primer lloc, l'organització dels centres de secundària és més complexa i això dificulta els horaris, i, en segon lloc, als propis camps d'aprenentatge no hi ha personal especialitzat en educació secundària.

2. Possessions i cases de possessió

2.1 Estructura organitzativa i de treball

La possessió és una extensió de terreny de conreu o pastura que depèn de les cases, que són un conjunt d'edificacions propietat d'una família que explota els recursos de les seves terres a través de certs treballadors. És, per tant, l'equivalent mallorquí a la masia catalana o al *cortijo* andalús. Una de les primeres definicions del terme la va aportar l'Arxiduc Lluís Salvador, quan la va definir literalment com: "finques on cal un parell, almenys, per llaurar i que

contenen un habitatge per als amos o parcers, i, de vegades, per als propietaris” (Rosselló., dins Morey i Jover, 2012).

Per explotar les terres, els seus propietaris, denominats senyors, establien un contracte de quatre a vuit anys de duració amb pagesos que vivien permanentment a la possessió i es dedicaven a dur a terme dites tasques d'exploració. Aquests pagesos es denominen amos, i rebien una renda o tenien part dels beneficis explotats a canvi del seu treball. Encara que com resulta obvi la relació entre amo i senyor era de servitud, els contractes signats entre senyors i amos sovint eren prorrogats indefinidament i passaven de pares a fills, el que garantia la permanència dels amos durant generacions senceres, formant així vertaderes dinasties que afegien el seu llinatge al nom de la possessió donant lloc a mots toponímics actuals. Pel que fa als senyors, aquests vivien a Ciutat i només visitaven la possessió amb finalitat recreativa i residencial durant els caps de setmana o les vacances.

Els amos conformaven una classe de pagesos enriquits, intermediària entre la pagesia més humil i els senyors, que pertanyen a la noblesa o a famílies amb grans fortunes. La feina dels amos era més important a nivell de supervisió i gestió de recursos que no com a força de treball pròpiament dita. Per dur a terme dit treball, aquest contractava a altres treballadors provinents de la petita pagesia sense terres, denominats missatges i jornalers, a més dels roters.

Els missatges eren treballadors contractats de temporada en temporada, i comprenia a treballadors de diferent naturalesa: parellers, pastors, porquers, bovers o garriguers. Els jornalers són contractats de manera puntual per dur a terme tasques del camp en certs moments en els quals la feina de temporada s'acumula i es necessita mà d'obra especialitzada. Comprèn a bracers, exsecalladors, podadors, margers, collidors (d'oliva o ametla) o figueraleres.

Tant uns com els altres tenien presència als espais comuns de la casa dels amos, ja que sovint s'habilitaven espais per allotjar-los. Els missatges realitzen

tasques que es duen a terme durant bona part o tot l'any, i per tant tenen una certa estabilitat laboral. Els jornalers, en canvi, estaven més exposats a la precarietat laboral. Les feines de conreu que exercien missatges i jornalers consisteixen en llaurar, sembrar, regar, segar i batre (separar el gra de l'espiga), exsecallar (podar arbres) i empeltar, collir olives, ametlles, figues, garroves, fer verema i cuidar l'hort.

En darrer lloc apareixen els roters. Les rotes són terrenys massa allunyats de les cases de possessió per que sigui rendible contractar personal per cultivar-les, així que els senyors o els propis amos podien llogar aquestes terres a petits pagesos anomenats roters, que les explotaven a canvi de diners o d'una part de la producció.

Una descripció més acurada dels oficis i feines de les possessions, realitzada per Bibiloni (2000) n'assenyala l'existència d'unes professions que presenten un nivell de diversificació en les seves funcions major del que es podria pensar inicialment: el cabecer major (nom que rebia el cap dels missatges) no només havia d'alimentar a les bésties vigilar els estables i tenir cura dels missatges, sinó que també havia de preparar part del menjar d'aquests. El pastor no només cuidava del bestiar, sinó que també havia de munyir les ovelles, fer el pa i emportar l'aigua de les cisternes cap a les cases. El porquer, a més de guardar la porcada, havia de recollir llenya per al consum de les cases. El garriguer supervisava l'activitat dels roters.

Altres activitats que es podien dur a terme a les possessions eren la producció de carbó i calç, que generen un paisatge particular en els alzinars de la Serra. Gran part del llegat arquitectònic present a la Serra de Tramuntana està directament relacionat amb activitats de subsistència de molt diferent caràcter. Dins aquesta configuració humanitzada del paisatge, la possessió és un centre de poder, de producció econòmica, i catalitzadora d'un ordenament social ja desaparegut.

Actualment la majoria de possessions ja no es comporten com unitats de producció, ja que els costos de personal i la competència dels productes forans han fet que aquest tipus d'explotació no sigui rendible des del punt de vista econòmic. Sense generar beneficis, les elevades despeses de manteniment han provocat que alguns propietaris hagin decidit abandonar les possessions o bé vendre-les a mans estrangeres per allotjar altres funcions (com museus o llocs d'agroturisme).

En referència a les perspectives de futur de les possessions en l'àmbit productiu, una de les oportunitats que es presenten, segons Gayoso (2012), és la de recuperar l'activitat econòmica basada en la producció agrícola i ramadera, que gràcies a subvencions i fons (com FEDER o el Programa de Desenvolupament Rural) podrien compensar part dels alts costos d'explotació. Dins una societat cada vegada més sensibilitzada amb els productes alimentaris que consumeix, l'agricultura ecològica i sostenible representa una important oportunitat, que gràcies al segell de la Denominació d'Origen pot oferir els productes que tradicionalment s'han generat a la Serra (destacant l'oli, el vi o el formatge), adreçant-se al consumidor que no només cerca bons preus, sinó també productes de la seva terra amb els que dona suport a l'economia local.

2.2 Tipologies i elements constructius

La casa de possessió mallorquina respon a una herència romana (amb l'*atrium* com element central) i mediterrània. Encara que, pel seu caràcter popular, es tracta d'una construcció efímera com per poder parlar d'un origen musulmà, sí que és cert que la dominació musulmana va revitalitzar i prolongar la influència romana, sobretot en àmbits com el de les construccions hídriques, i que en certs casos algunes possessions es varen situar sobre antigues alqueries. La planta de les cases de possessió és generalment rectangular, amb coberta disposada a doble vessant, situant-se el portal i façana principals de les cases

a un dels costats on vessen les aigües, generalment orientat cap a l'interior de la clastra.

Les cases de possessió mallorquines compten, d'una banda, amb una sèrie d'elements constructius que apareixen de manera regular (casa dels senyors, casa dels amos, clastra o pati i capella), i d'una altra banda d'uns elements que apareixen puntualment, i la qual existència es troba fonamentada per criteris d'utilitat. És el cas de les tafones, els cellers o les torres de defensa. D'aquesta manera, la disponibilitat de matèries a explotar o activitats econòmiques predominants determinen la fisonomia de una bona part de les possessions.

Dins les cases de possessió cal destacar la importància que tenen certs espais constructius. D'una banda la clastra: un pati central al voltant del qual es disposaven la major part dels altres edificis que conformaven el conjunt de les cases de possessió. Té un traçat rectangular i es troba tancada per dos, tres o tots els seus costats (en aquest darrer cas s'accedeix a través d'una galeria). Si la disposició dels edificis és molt longitudinal i s'ha de projectar molt d'un costat, rep el nom de carrera.

Altres elements bàsics són la casa dels senyors, que com s'explicarà a continuació no sempre apareix, i la casa dels amos, que és indispensable.

La casa del senyor es pot disposar un pis per damunt la dels amos o en edificis independents. L'entrada i el menjador són els espais comuns, i per tant més sumptuosos, presentant sovint mobiliari de fusta d'alta qualitat i elements decoratius (generalment quadres amb temàtica d'època, religiosa o retrats d'avantpassats) que mantenen un rigorós equilibri entre la sobrietat i l'ampul·lositat. Els dormitoris o cambres es divideixen en la de matrimoni, la dels nins i la dels convidats.

La casa dels amos disposa d'una entrada, diverses habitacions fixes i altres espais improvisats per als missatges, petits espais d'emmagatzematge de

productes bàsics, i la cuina. Si la clastra és l'espai més important de la possessió per la seva funció com a distribuïdor d'espais, la cuina és sense dubte l'espai més important dins la casa dels amos, ja que allà es preparava el menjar, es menjava i es feia vida social, especialment amb els missatges i jornalers que necessitaven aixopluc. Compta amb una xemeneia, un banc de cuina per seure i protegir-se del fred durant la nit, dependències per als estris de cuina, rentadors de pedra, i, més endavant, cuines de fusa que funcionen amb llenya. Cantarellas (1986) la descriu així:

Situada a la planta baixa, pot tenir l'espai subdividit en dos àmbits i és corrent la presència de la foganya, que a vegades invadeix tota la paret del fons. Els bancs de pedra i morter, el buit excavat defora la foganya per al cossi de la bugada, l'escudeller, d'obra o de fusta, amb l'escurador i el forn, com a mínim la seva embocadura, completen la seqüència. Seqüència que es vivifica amb l'adreç, bàsicament de ceràmica i coure, i amb els utensilis de cuina. (Cantarellas, dins Murray, 1986).

També hi ha altres espais lligats a les activitats que es desenvolupaven en una o altra possessió en concret: tafones, cellers, molins, magatzems de cereal o gra, solls per al bestiar, vaqueries, sestadors i corrals, estables per als cavalls, mules, ases i someres, porxos de carro i altres espais lligats a funcions recreatives (jardins) o devocionals (capelles).

Dins aquests espais els més complexos són la tafona i el molí. Per tenir present la importància de la tafona hi ha que tenir en compte que la seva presència, força comú a les possessions de la Serra, es deu a que a principis del segle XIX, el 80% del cultiu i explotació de l'olivera a Mallorca es situava a aquesta zona, i els fruiters, figueres i ametles no van ser explotades fins la crisi de la fil-loxera a mitjans del XIX.

A la tafona, la producció d'oli es fa en tres fases: l'esclafat, la premsa i la tria d'oli. L'esclafat es fa en un trull o molí, on una bístia fa rodar una gran peça de pedra que esclafa les olives, formant una pasta. El premsat es realitza amb una

premsa constituïda per una biga travessada per una rosca amb un quintà (una gran i pesada peça de pedra), amb el qual es premsava la pasta d'olives, situada dins unes senalles d'espart anomenats esportins, per on l'oli regalimava fins a un depòsit. Finalment, la tria d'oli és la separació entre aigua i oli. El molí de gra, per altra banda, podia ser de tres tipus: de sang, de vent i d'aigua, depenent la procedència de la força que esclafa el gra.

També existeixen altres construccions singulars depenent de la disponibilitat del producte per explotar (el que depèn de la zona geogràfica on es troba situada dita possessió) o de qüestions de caire diferent com ara la seguretat, les possibilitats econòmiques, les ànsies d'exterioritzar poder o les influències dels estils arquitectònics que es succeeixen al llarg dels segles i repercuteixen en el gust dels propietaris.

Mentre que els espais anteriorment mencionats han sigut descrits per Vilanova, Cerdà i Martorell (2001), d'altra banda Fuente, Rabassa i Teclgen (1997) han descrit, element per element, aquelles unitats constructives que conformen una casa de possessió, apreciand les diferències que apareixen entre les cases d'una zona i les d'altra, i han apuntat les influències històriques presents a aquesta tipologia. Aquestes influències existeixen en major o menor mida, però generalment són elements constructius (arcs de punt rodó o voltes apuntades) o decoratius (aspecte on principalment destaquen les galeries amb arcs ogivals o de punt rodó) s'integren d'una manera molt subtil al conjunt.

Les cases de possessió de la Serra de Tramuntana presenten diversos elements arquitectònics amb particularitats individuals respecte cases d'altres ubicacions. La xemeneia pot ser del tipus més convencional, amb un fumental quadrat i elevat amb espais de sortida, o d'un tipus que es més freqüent trobar a la Serra de Tramuntana consistent en una coberta baixa i ampla a ras de teulada i amb una coberta a doble vessant. Al ràfec també trobem una tipologia pròpia de Sóller, que consta d'un cert nombre (generalment tres) de fileres de teula sobremuntades, que conformen el ràfec de la teulada.

Altres variants disposen una filera de taules de forma cònca i sobre aquestes la darrera filera de la teulada. Les finestres generalment no utilitzen solucions basades en arcs, sinó que es col·loquen grans pedres (sovint de marès) a una llinda, que compensen la disminució de resistència que implica practicar l'obertura al mur. El portal forà pot utilitzar una solució en arc (rodó o carpanell), o disposar una llinda. En el primer cas, la intenció és més representativa que no funcional, ja que quant més gran és l'arc i més dovelles té, més importància i valor transmet el seu propietari. El segon cas es més funcional, i a més de blocs de pedra es poden utilitzar bigues de fusta a mode de llinda. En darrer lloc, el parament pot ser de dos tipus: de pedra (en sec o amb morter de ciment) o amb un revocat de morter, predominant a la Serra de Tramuntana l'ús de la pedra calcària, que dona un acabat més gris o obscur als murs.

Si centrem la nostra atenció en la ubicació de les possessions de la Serra de Tramuntana en podem distingir diverses característiques que només es presenten a una sèrie de cases de possessió ubicades a les zones més inaccessibles de la muntanya o a altures majors (i per tant amb condicions de vida més dures). Aquests casos aïllats es diferencien de la resta de possessions de Mallorca en general i de la Serra de Tramuntana en particular (bona part de les possessions de la Serra es troben a altures baixes o a prop de la mar, el que determina l'aparició de construccions exclusives com les torres de defensa) en una sèrie de trets que venen donats per aquest aïllament i duresa de les condicions de vida.

El primer d'aquests trets és la simplicitat constructiva i l'absència total o quasi total d'elements decoratius. Aquesta senzillesa decorativa es pot apreciar més clarament en el nivell dels acabats de les façanes.

El segon i més important tret és que les possessions més aïllades poden no presentar casa dels senyors, deixant només la casa dels amos i els edificis dels voltants dedicats a l'explotació agrícola i ramadera. Això trenca l'equilibri entre

senzillesa i elegància característic de les possessions mallorquines i atorga aquestes possessions un caràcter totalment enfocat a l'explotació dels recursos. Pertanyen a aquest grup cases de possessió com les de Binis, Almallutx i Son Torrella, a Escorca, o les de Fartàritx a Pollença.

2.3 L'Arxiduc Lluís Salvador i la Serra de Tramuntana

L'Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria va arribar per primera vegada a Mallorca l'any 1867. Ja des de la primera visita la part de l'illa que més li va cridar l'atenció va ser la Serra de Tramuntana, tant pel seu valor paisatgístic com per l'atracció cap el mode de vida ancestral dels seus habitants. Des d'aquell moment va realitzar estades intermitents fins que al 1872 compra la seva primera possessió, Miramar (Valldemossa). A partir d'aquest punt, va ampliar els seus terrenys de la costa nord de Mallorca intentant també recrear la Miramar lul·liana adquirint tots els terrenys que circumdaven dita possessió.

La possessió de Son Marroig va ser adquirida a la família Cortey a 1877, després de molts d'anys d'intentar-ho sense èxit. Segons les pròpies paraules de l'Arxiduc reflectides a l'obra de Miquel Font (1993) va ser una de les compres més difícils i amb les que va trobar més resistència per part dels propietaris, el que no era gens habitual ja que l'Arxiduc sempre realitzava ofertes justes (i de vegades, excessives).

Els diferents elements arquitectònics dels que consta aquesta possessió són els típics d'una possessió marítima a la Serra de Tramuntana, però també hi ha que destacar les actuacions dutes a terme per l'Arxiduc, que es varen encaminar en potenciar l'aspecte paisatgístic i ambiental d'aquesta possessió.

Tot i això, la major part de la historiografia sobre l'Arxiduc ha centrat el seu discurs partint d'una imatge d'un Lluís Salvador d'Àustria prototípicament romàntic, que arriba a Mallorca (en aquell moment un lloc força inhòspit per un membre de la noblesa europea) cercant el paradís perdut i que construeix una

gran quantitat de miradors al llarg de la Serra de Tramuntana per poder observar i viure el paisatge.

Més enllà d'aquest Arxiduc vist des de la mirada romàntica, va existir un Arxiduc amb interessos econòmics, molt menys estudiat des de l' historiografia, fet que autors com Trias (1994) han criticat, i que va intentat cercar una certa rendibilitat en les seves terres. Això ho va fer mantenint el mateix model d'explotació que va trobar quan va comprar les seves possessions. La conjugació d'aquests dos perfils d'un mateix personatge donà lloc a una realitat interessant: l'Arxiduc farcia de miradors les seves propietats però el sistema de treball basat en l'arrendament a un amo de possessió seguia vigent.

A Son Marroig, des del costat obert de la clastra (tancada per tres dels quatre costats), es poden apreciar els tres cossos o volums principals que conformen el conjunt. En primer lloc, la casa dels senyors, que consta de tres nivells d'alçada. A la seva esquerra es situa la torre defensiva, i la part dreta s'uneix amb el cos central (ubicat al fons de la clastra respecte al seu costat obert) la construcció del qual va ser promoguda per l'Arxiduc. A la casa dels senyors els únics elements decoratius existents són un escut i el monograma de Crist situat damunt un arc ogival. Just al costat oposat de la clastra de la casa dels senyors es situa la casa dels amos, visiblement més baixa i petita que els altres dos cossos, ja que té un sol nivell d'alçada i la part que contacta amb el cos central presenta una galeria de columnes toscanes i arcs de mig punt.

El cos central consta de tres nivells d'altura, i té abundants obertures: tres portals d'accés a la planta baixa, una gran finestra en arc de mig punt amb quatre finestres rectangulars de dimensions menors als seus costats al segon nivell i finestrons rectangulars a la tercera altura. Gràcies al primer nombre del Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana es sap que a l'any 1885 aquest edifici estava planificat, però no construït, encara que ja es sabia que la seva funció seria la de museu d'antiguitats i obres d'art. A la façana marítima d'aquest edifici es varen disposar els fonaments. Dits fonaments es prolonguen

fins a l'alçada de la planta noble de tal forma que permeten crear obertures que il·luminen espais com la tafona.

Una de les parts més importants d'aquest edifici és la lògia, que s'orienta a la façana marítima (assentada just damunt els fonaments atalussats just mencionats) presentant arcs de mig punt i columnes toscanes, estil on Vibot (2008) encertadament aprecia la conjugació entre l'estil elegant italianitzant i la tradicional sobrietat mallorquina.

A l'interior d'aquest cos central, tot el protagonisme recau en un gran espai utilitzat a mode de sala de museu, on s'exposen diferents objectes i obres d'art que l'Arxiduc va aconseguir durant les seves estades a Mallorca. Entre aquests elements cal destacar troballes arqueològiques d'origen grec i fenici que varen localitzar els ajudants de l'Arxiduc en distintes excavacions, així com pintures (on destaquen especialment les de Anglada Camarassa i Joaquim Mir) i objectes de gran valor etnogràfic com mobiliari, ceràmica o mocadors brodats.

La torre de defensa resulta important pel seu significat històric com a bastió contra les invasions sarraïnes. Precisament, de Son Marroig hom diu que procedia la darrera dona segrestada a Mallorca pels pirates barbarescos a principis del segle XIX, i gràcies a aquesta torre es van protagonitzar actes de resistència i defensa heroica contra els invasors. La torre, però, va ser molt modificada ja que a l'arribada de l'Arxiduc es trobava en un estat tan deteriorat que es van haver de demolir amb explosius part dels fonaments. Actualment la torre disposa de quatre altures amb teulada a quatre vessants, amb l'escassa decoració ocupant una finestra.

Cal destacar altres construccions complementàries a les cases de possessió. La més destacada és el temple de marbre blanc, que té la funció de mirador des del qual s'aprecia la península de La Foradada, un curiós accident geogràfic que va atreure fortament l'atenció de l'Arxiduc. Aquest temple va ser construït entre 1877 i 1884 utilitzant marbre blanc de Carrara, inspirant-se en el

temple dels jardins del palau Pallavicini a Gènova. El templet és de planta rodona, alçat sobre vuit columnes jòniques que sostenen un entaulament decorat amb relleus de garlandes i bucranis. Segons els plànols originals del projecte publicats per Trias (1994), la peça que es troba al centre del templet i que té aspecte d'altar en realitat es tractava d'un pedestal que hauria de rebre un bust d'un dels secretaris i amics de l'Arxiduc.

Finalment, al jardí destaquen un aljub decorat amb fragments de pilastres gòtiques procedents de l'antic claustre de Santa Margalida a Palma, diverses fonts amb motius zoomòrfics i un aljub que va ser decorat amb una barana de marbre de Carrara.

2.4. Possessió de Coma-Sema

Cal dividir la descripció d'aquesta possessió en dues parts diferenciades: la possessió com unitat geogràfica i econòmica, i les cases de possessió en el sentit constructiu i arquitectònic. Ambdós aspectes han sigut tractats amb major o major detall per, en primer lloc, Segura (1985), que es centra més en descriure els voltants, i més recentment per Vibot (2006), que posa major accent en la descripció dels elements arquitectònics així com en la història de la possessió.

El primer aspecte a destacar de la possessió de Coma-Sema és la seva gran extensió (més de sis-centes quarterades), que determina l'existència d'unes despeses de manteniment molt elevades. La seva producció es centra en fruites, olives (i oli) i ramat oví, així com activitats pròpies de les possessions de muntanya com és la producció de carbó. Encara que resulta complicat que l'agricultura de muntanya es desenvolupi (ja que requereix d'ajudes econòmiques), actualment encara té la seva tafona en funcionament, el que determina el seu bon estat de conservació ja que és una de les darreres tafones amb operativitat a Mallorca. Dins els terrenys de la possessió es poden

veure rotllos de sitja i a prop d'aquests barraques, on fins mitjans del segle XX encara hi vivien carboners amb les seves famílies.

Compta amb uns dels safareigs més grans de l'illa, amb una extensió de més de cent-cinquanta metres quadrats, que va ser construït durant la dècada dels anys vint del segle XX a canvi de compensacions del Govern a treballadors en atur per fer obres públiques d'aquest tipus.

En l'aspecte constructiu, a més de les cases hi ha que destacar altres construccions dignes d'esment. En primer lloc cal destacar la Font de Sa Parra, que baixa cap a les cases amb una síquia construïda amb teules, i amb l'aqüeducte de l'Arc (una de les obres hídriques més destacades de la Serra). En segon lloc també té rellevància el talaiot de Coma-Sema, que es troba en un bon estat de conservació (encara es conserva la llinda del portal d'accés) i que data del període talaiòtic.

Pel que fa a les cases, cal destacar en primer lloc que els acabats generals són d'un aspecte més rústic que a altres possessions ubicades a altures menors o a llocs amb un accés més senzill, donades les característiques, ja citades, que presenten les cases de possessió de muntanya. Tot i això, no s'arriba ni de bon tros a la simplicitat extrema d'altres cases.

Les cases destaquen per la seva projecció en vertical, que fa necessari aixecar contraforts. El mur que tanca la clastra i per on es realitza l'accés està coronat per merlets, el que li dóna un aspecte fortificat . El portal és d'arc rodó amb un escut datat a 1648 que representa a la família Palou de Coma-Sema.

La clastra és rectangular i amb el trespol empedrat, i la façana principal de la casa dels amos queda al fons de dita clastra, elevada sobre una escala d'onze graons. Aquest cos té una alçada de tres plantes i el parament és de pedra amb morter. El seu portal és d'arc rodó i a la part superior s'ubica l'escut dels Palou de Coma-Sema. Exteriorment, el primer pis té dues finestres balconeres

limitades per baranes. La tercera altura (el porxo) té dues finestres apaïssades, sobre les quals hi ha una volada de teules.

A la dreta d'aquesta façana (costat dret de la clastra) es troba al bloc de xaloc, que consta de quatre altures. Antigament, existia una capella a la que es tenia accés per un portal que destaca per tenir els brancals amb els capitells motllurats amb anagrames de Jesús i Maria. Més tard, la capella es va traslladar a la casa dels senyors, i es va ubicar al seu lloc la tafona, que ocupa dos de les quatre altures d'aquest cos. Al costat oposat, s'obre un arc carpanell que dóna accés a un espai habilitat com a cotxera.

En darrer lloc, el bloc situat a l'esquerra de la clastra es correspon amb la casa dels senyors, a la qual es té accés per una escala en replà. La capella es va ubicar prop de la casa dels senyors, i consta d'una cambra coberta amb volta d'aresta on destaca un retaule manierista que representa a la Mare de Déu del Roser, que data de 1571.

A les rodalies de les cases hi ha altres construccions per als treballadors de la possessió, com ara el safareig, la casa dels collidors d'oliva i la cuina del personal.

Aquesta possessió presenta un problema comú amb la resta: la falta d'activitat la fa poc rendible econòmicament.

3. Cases de neu

3.1 Elements constructius i activitats associades

Les cases de neu o pous de gel són dipòsits adoptats per emmagatzemar-hi la neu i conservar-la el major temps possible. Reynés (1994) i Gorrias (2001), citen el segle XVI com el moment on es començà a emmagatzemar la neu caiguda a l'hivern, coincidint amb l'existència d'unes condicions climatològiques

més fredes que les actuals. És en aquest moment (1585) quan Jeroni de Jossà inicià la construcció de les primeres infraestructures especialitzades en la recollida i emmagatzematge de neu, activitat que fins al moment s'havia fet aprofitant-se de congestes naturals. El comerç de gel procedent de les cases de neu es va prolongar fins al segle XX, ja de manera residual, i va conèixer el seu màxim esplendor entre els segles XVII i XVIII, quan es construeixen les cases de neu més grans i elaborades. Es calcula l'existència d'unes quaranta cases de neu a la Serra de Tramuntana.

Normalment aquests dipòsits consten de forats excavats al terra que generalment es recobreixen de parets de pedra en sec, encara que existeix una minoria de casos on s'aprofiten clots naturals (avencs i congestes) o grans pedres naturals que fan innecessària l'excavació de forats o la construcció d'alguns dels murs. S'excavaven als cims més alts de la Serra de Tramuntana, ja que era on havia més possibilitats de nevades. Solien tenir una forma rectangular o el·líptica, i les seves dimensions poden anar dels deu a quinze metres en els costats llargs i entre cinc i vuit metres en els curts, a més d'una profunditat que va des dels quatre als vuit metres.

Els murs de les cases podien sobresortir lleugerament del nivell del terra, i podien disposar d'una porta d'accés sota les quals pot haver (o no) uns buits practicats a la pedra per baixar amb certa facilitat (tot i que sovint es necessitaven cordes). Quan els murs sobresurten del terra, hi ha bombarderes, obertures per on s'abocava la neu disposades amb regularitat per tot el pou per tal d'abocar-la de forma uniforme. Quan la neu es començava a fondre, el mur permetia que l'aigua es filtrés en comptes de quedar tancada i amenaçar la resta del gel. Quan ja s'havia emplenat el pou de neu, la porta i les bombarderes s'aïllaven per tal de facilitar la conservació del gel tapant les obertures amb fang, pedres i càrritx.

Les cobertures més habituals es feien amb bastides de fusta recobertes de càrritx disposades a dos aiguavessos, encara que hi ha casos particulars on s'utilitza la volta de canó.

El treball a les cases de neu era dut a terme per els bracers i els jornalers (el terme nevater només fa referència a les persones que comercien amb la neu, però no als treballadors). Aquests treballadors no eren especialitzats, ja que les nevades només ocorrien de manera ocasional a l'hivern. Si la casa de neu es trobava dins una possessió, quan havia una nevada important els mateixos missatges i jornalers de la possessió deixaven les seves tasques habituals per anar a arreplegar-ne neu. Si la casa de neu es trobava arrendada només per nevatejar, el propietari cercava pels pobles propers a joves disposats a treballar durant el temps que dugués arreplegar tota la neu possible, el que podia durar des d'uns dies fins una setmana. Durant aquest temps, els bracers i jornalers vivien als porxos, que el nevater havia de comprometre's a mantenir en unes condicions d'habitabilitat mínimes.

Les tasques dels treballadors de la neu començaven replegant la neu més propera a les cases, primer amb pales, i, a mesura que s'anaven allunyant del pou, amb cistells que carregaven a peu o amb una bístia. Una vegada havia una bona quantitat a la casa de neu, els treballadors baixaven i la trepitjaven durant hores per premsar-la i fer gel. Es tractava d'una tasca dura que es feia just amb l'equipament que el treballador hagués portat amb ell (de vegades, ni tan sols en tenien calçat), i durant la qual els treballadors entonaven cançons de nevater, que els hi ajudaven a abstroure's del fred i marcaven un ritme constant per trepitjar la neu. Quan ja s'havia compactat, la capa de gel es cobria amb càrritx i es tornava a dipositar neu i a repetir el procés fins que s'aconseguien les capes suficients com per emplenar la casa de neu. La darrera capa es cobria amb cendra, branques i càrritx.

La casa es solia obrir a principis d'abril, i ràpidament es tallaven peces de gel, s'embolicaven amb càrritx i es transportaven fins al carro, des d'on es

comercialitzaven principalment a Palma, on aquest gel s'utilitzava amb finalitats medicinals i alimentaries.

Altres construccions adjacents que es presenten són els porxos o barraques de nevater, on es resguardaven els treballadors i es guardaven les eines o el carro. També destaquen els camins de nevater, que podien ser els únics que arribaven a certes altures (i que per tant es feien amb el propòsit exclusiu de millorar la comunicació amb les cases de neu). Sovint eren camins adaptats per poder transportar les bísties carregades amb neu fins al camí de carro més proper, on es dipositava la neu fins que el caro era ple. Degut al caràcter perible de la neu, les comunicacions eren importants., ja que a major tardança durant el transport, més neu es fonia. Per això, sovint la neu es transportava pels camins ombrívols o fins i tot durant la nit.

3.2 Casa de neu de Fartàritx

L'activitat de la casa de neu de Fartàritx (Pollença), es comença a enregistrar a 1723, quan les ordres de la Reial Audiència sobre recollida de neu designen a Pere Rotger com conductor d'aquesta casa de neu. Al 1752, el batlle de Pollença fa saber a la Reial Audiència que la casa de neu està plena, i que la seva capacitat és de quatre-centes somades (uns 34.000 quilos). Al 1756 Guillem Cifre de Colonya escriu a la Reial Audiència que aquell any no havia nevat el suficient per arregar-ne neu. Al 1788 es documenta la casa de neu com abandonada, i es calcula un cost de restauració d'unes seixanta lliures. Al segle XIX va tornar a l'activitat.

La casa de neu té unes dimensions aproximades d'onze metres pel costat llarg, quatre pel costat curt i 1.7 metres de profunditat. Originàriament era de planta el·líptica, que segons Gorrias (2001) és la més eficient i comú fora de Mallorca, però es varen fer modificacions que deixaren una planta rectangular, a més d'una coberta de volta de canó i una porta d'accés a un dels costats curts. Les parets de pedra en sec sobresurten 0.7 metres del terra i suporten la coberta,

que consta d'una volta de canó construïda amb pedres lligades amb argamassa, fet que la converteix en l'única casa de neu de Mallorca que conserva una coberta d'aquest tipus. La volta té tres bombarderes a cada costat llarg, per on s'abocava la neu, i l'altura des de la base de la porta al punt més alt de la volta és de 1.90 metres. No hi ha construccions adjacents properes a aquesta casa de neu.

4. Arquitectura associada a la producció de carbó i calç

4.1 Rotllos de sitja i barraques de carboner

En primer lloc cal aclarir que la barraca no és una tipologia exclusiva de l'ofici de carboner, ja que a més de la barraca de carboner existien d'altres com la de curucull (on es guardaven els porcs), de roter, les de guardar les eines, les bísties o el carro. La barraca com a tipologia estàndard és una construcció les quals dimensions i forma depenien de les característiques del terreny i les necessitats que s'exigien, però normalment eren de planta rectangular, rodona o irregular, de dimensions reduïdes, només amb l'obertura d'accés i amb cobertes fetes amb vegetació (tipus predominant a la Serra), troncs o pedra.

La barraca de carboner sol ser circular, i servia d'habitatge temporal per als carboners i, de vegades, la seva família. Té un accés d'unes dimensions relativament grans i orientat mirant a la sitja de carbó, que es situava a prop ja que el carboner havia de vigilar-la constantment. Es podien disposar en grups al voltant de la sitja i poden aparèixer construccions associades com ara forns de pa o altres barraques per menjar protegit de la pluja. La cobertura consta de branques cobertes de càrritx disposades de forma semicònica.

El procés de construcció i explotació d'una sitja de carbó ha sigut descrit d'una manera molt encertada tant per Vilanova, Cerdà i Martorell (2001) com per Segura (1985). Els carboners pujaven a la muntanya durant la primavera i l'estiu amb tal de minimitzar el risc de pluja. Sovint n'aprofitaven altres sitges i

barraques preexistents, però si n'hi havia que fer una de nova en primer lloc es delimitava un cercle amb pedres, es tapava amb call vermell i es disposaven els troncs més grans enmig per marcar l'ull de la sitja.

A continuació s'afegien els troncs més petits disposats de manera circular i en posició dreta, creant una xemeneia. Aquests troncs es tapen amb branques d'alzina i càrritx, i finalment tot es tapava amb una capa de terra compactada. Des de l'exterior es dipositava caliu, petites branques i herba seca dins l'ull de la sitja per iniciar la cremació, que durava entre dues i dues setmanes i mitja durant les quals la vigilància havia de ser constant. El carboner havia de vigilar dia i nit que no apareguessin forats a la capa de terra, ja que això augmentaria la disponibilitat d'oxigen i acceleraria la combustió, arruïnant tot el procés.

Una vegada ja s'havia produït el carbó, els carboners podien cobrar directament per part del senyor de les terres o bé podien quedar-se amb una part del carbó generat. El carbó era molt important per a les cuines de les possessions, entre d'altres usos, i la seva qualitat depenia del tipus de fusta que s'utilitzés per obtenir-lo. A Mallorca hi existeixen sitges on es generava carbó a partir de pi, ametller i olivera, però de tots els arbres el carbó més valorat pel seu poder calorífic és el d'alzina, que és el que es venia a un major preu.

4.2 Forns de calç

La calç es fabricava sotmetent la roca calcària a més de mil graus centígrads de temperatura, moment en el qual la roca allibera òxid de calç (calç viva).

Els forns solien ser clots amb les parets fetes de paret seca recoberta d'argila per evitar la seva cocció. A l'interior del forn es construïa una paret circular que sostenia una volta formada per pedres de grans dimensions. L'espai entre la volta i les parets era emplenat utilitzant petites pedres i argila. Es feia un boca per poder alimentar la llenya i deixava cremant entre dotze i desset dies. La calç obtinguda tenia múltiples usos: lligar pedres, referir o emblanquinar parets,

com a producte medicinal, com a desinfectant, o com a producte contra plagues i insectes.

La producció de calç no ha de ser vista com un fenomen aïllat de la resta d'oficis que es desenvolupaven a la Serra de Tramuntana, ja que existia una relació directa entre els forns de calç i les sitges de carbó, relació que es manifestava en diversos fets, essent-ne un, com assenyala Reynés (1994), que els calciners solien utilitzar les restes de branques que utilitzava el carboner per fer funcionar el seu forn.

5. Altres elements

Dins aquesta categoria trobem distintes construccions realitzades amb la pedra en sec, lligades a una economia d'autoabastiment en terrenys on la roca és suficientment abundant com per constituir el material constructiu. L'obra de pedra en sec és senzilla (sense argamassa o lligam) i bàsica però també efectiva, i va donar lloc a tècniques, eines i oficis propis.

5.1 Pareds, camins, marges i marjades

Els marges són murs de pedra que sostenen la terra permetent fer superfícies planes a zones escarpades, anomenades marjades. La seva disposició és en tal·lus i les pedres més grosses són les que es disposen inicialment a la base, reduint la grandària a mesura que es guanya altura. Per fer el tancament dels marges s'utilitzen pedres petites però regulars, que fan que el marge quedi anivellat. Darrera l'estructura de pedres es disposa una secció de pedres i terra que s'encarrega de drenar l'aigua i donar més consistència al mur.

D'altra banda, a més dels marges i marjades, Existeix més d'una desena de tipus de pareds, depenent dels seus acabats. La seva funció és la de delimitar propietats, i presenten elements com els portells, els botadors i les clavegueres (per on passaven el bestiar o l'aigua d'escorrentia).

Els camins es poden classificar segons la seva amplada, persones que l'utilitzaven més sovint i pels seus elements propis. Així, existeixen camins per persones, per animals, per carros, per nevaters... amb elements tals com graons o escopidors (per dirigir l'aigua d'escorrentia cap a fora dels camins).

5.2. Construccions associades a la captació, transport i emmagatzematge d'aigua.

Dins les construccions relacionades amb la gestió dels recursos hídrics, cal citar diverses construccions que destaquen per la seva importància, i que han sigut citades per Reynés (1994).

Les fonts de mina, en primer lloc, són galeries per captar aigua subterrània. Una vegada es localitzen les aigües, es realitzava una excavació amb el pendent suau per que l'aigua tingui força per pujar. El transcurs de la mina es cobreix de dues parets i una volta o lloses de pedra en sec. Una vegada captada, l'aigua pot ser conduïda per canaletes cap als safareigs o abeuradors. També destaquen els pous, que es recobreixen de pedra en sec per garantir la seva estabilitat i permetre la filtració.

Les cisternes són dipòsits excavats en roca que recullen l'aigua de pluja que capten les teulades, roques properes o marges. Els cocons són dipòsits excavats a la pedra on s'acumula l'aigua de pluja. Es cobreixen amb una volta de pedra en sec i tenen una porta d'accés. Els abeuradors són dipòsits destinats al consum dels animals, amb una rampa per facilitar el seu accés. Es solen construir per sota del nivell del sòl, coberts amb una volta de pedra en sec que queda al nivell del terra i reben aigua per filtració o a través de canalitzacions. Les basses són dipòsits naturals de factura rodona i amb una obertura, així com una coberta per protegir l'aigua del sol.

Els aljubs són dipòsits de planta rectangular i coberts. Es pot disposar una paret de pedra en sec per dividir el dipòsit en dues parts i actuar com filtre. La coberta dels aljubs es solia construir amb pedra en verd, encara que d'una manera menys habitual també es pot utilitzar pedra en sec.

La influència àrab en el mode d'aprofitar els recursos hídrics resulta evident en algunes possessions de la Serra, com a Pastoritx (Valldemossa), que, com ha observat Segura (1987) destaca per un sistema de fonts de mina i un aqüeducte únic a Mallorca. Aquestes fonts aboquen en quatre safareigs, i aquests a un canal que desemboca a la mar.

DESENVOLUPAMENT DE LA PROPOSTA

6. Descripció i seqüenciació de la proposta

La present proposta planteja dues sortides didàctiques per la Serra de Tramuntana, treballades prèvia i posteriorment a l'aula. La seva finalitat és la de poder estudiar la seva arquitectura popular, el paisatge i les activitats econòmiques històricament vinculades al medi natural. Aquesta proposta es legitima en la capacitat de l'arquitectura per servir com a nexa d'unió entre totes les disciplines que integren les Ciències Socials, ja que l'arquitectura és art, és testimoni històric, està determinada per la geografia física i a la vegada determina la humana.

La proposta va adreçada a alumnes de Ciències Socials d'un nivell de 3r d'ESO. A la sortides didàctiques, en participen dos grups classe per tal d'aconseguir una assistència que per raons de massificació dels espais de visita no haurà de ser major d'uns 45-55 alumnes. Es disposa un professor per cada vuit alumnes, el que significa que acompanyaran els alumnes un màxim aconsellat de 6-7 professors.

La duració establerta és de cinc sessions. Les dues primeres i la darrera es duen a terme a l'horari ordinari de Ciències Socials. Les dues sortides es duen a terme ocupant un dia sencer en l'horari lectiu convencional (de 8:00 del matí a 15:00 de la tarda) d'un Institut d'Educació Secundària, encara que la segona sortida es pot perllongar més dependent de la proximitat del punt de partida.

Els punts d'interès a visitar es situen a distints municipis de la Serra de Tramuntana: les possessions de Son Marroig (Deià) i Coma-Sema (Bunyola), les sitges de carboner de la Vall d'Orient (Bunyola) i la casa de neu de Fartàritx (Pollença).

La seqüenciació temporal de les dues sortides quedaria de la següent forma. En aquest cas, s'ha escollit una ubicació de sortida al centre de Palma a mode de referència.

Primera sortida (Son Marroig, Coma-Sema, sitges de carbó de la Vall d'Orient).

- Sortida del centre: 8:30.
- Arribada a Son Marroig i realització de la primera aturada: 9:00-10:30.
- Arribada a Coma-Sema i berenar: 11:30-12:00
- Visita a les cases de possessió de Coma-Sema: 12:00-13:15
- Visita a les sitges de carbó de la Vall d'Orient: 13:30-14:00
- Arribada al centre: 15:00.

Segona sortida (Casa de neu de Fartàritx)

- Sortida del centre: 8:30.
- Arribada al punt de partida de la travessia a peu: 9:30.
- Arribada i visita a la casa de neu de Fartàritx: 11:30-12:30
- Berenar i retorn al vehicle: 12:30-14:30.
- Arribada al centre: 15:30.

Els materials i recursos necessaris per dur a terme aquesta proposta són:

- Fotocòpies del dossier d'activitats.
- Fulls d'autorització per participar a sortides didàctiques.
- Ordinadors portàtils amb accés a Internet (un per alumne).
- Documental: Govern de les Illes Balears. (2008). Petjades del passat: oficis perduts de la Serra de Tramuntana [video].
- Projector o pissarra digital per projectar el documental.
- Servei de bus contractat per realitzar els desplaçaments.
-

7. Objectius de la proposta

El objectiu que s'espera que assolixin els alumnes amb aquesta proposta són els següents:

- Situar la Serra de Tramuntana dins el mapa de Mallorca i en relació amb el lloc de residència de l'alumne, tot distingint les principals diferències identificades entre ambdues localitzacions.
- Afavorir el desenvolupament d'una consciència ecològica basada en el respecte cap al patrimoni i el paisatge propis, basada en el seu coneixement.
- Obtenir una visió de conjunt de les diferents disciplines de les Ciències Socials com un tot on diferents disciplines es troben en constant contacte.
- Analitzar i comprendre l'evolució al llarg del temps dels principals oficis i activitats econòmiques predominants a la Serra de Tramuntana, tot relacionant aquesta evolució amb els canvis a nivell socioeconòmic que es donen a un context més general.
- Adquirir un coneixement i un vocabulari sobre els espais arquitectònics que conformen una possessió, identificar cases de neu, sitges de carboner i els espais relacionats.
- Identificar i descriure les problemàtiques actuals vinculades al manteniment de les possessions, així com proposar-ne solucions.
- Participar en debats on es presentin les opinions pròpies d'una manera argumentada, ordenada, i sempre des del respecte i la tolerància cap a les opinions alienes.

8. Metodologia i procediments

Tal i com s'ha especificat a l'estat de la qüestió, aquesta proposta es planteja a través de la divisió en tres moments diferenciats: la preparació (al qual corresponen les dues primeres sessions), el treball de camp (dins el qual s'inclouen les dues sessions que es corresponen amb la sortida), i el treball conclusiu, que ocupa la darrera sessió.

Aquesta periodització afavoreix una perspectiva de treball dels continguts que va des d'un punt de vista general a un de més concret, i que es pot trobar a altres propostes didàctiques com la de Ballester (2009). L'aproximació general té la funció de que l'alumne situï al mapa el medi natural que es treballarà, i a la vegada ell mateix es pugi ubicar respecte dit espai. A continuació es treballa en situar l'objecte d'estudi d'una manera general dins el medi natural, per acabar concretant en el coneixement d'espais i activitats econòmiques concretes. Les sortides funcionen de manera similar, ja que a les primeres aturades es treballen qüestions generals sobre la Serra de Tramuntana i les possessions, i les dues darreres tracten oficis o espais concrets.

S'alternarà treball de tipus individual amb treball en grup que va des dels grups reduïts als grups-classe sencers (en forma de posada en comú d'idees), duent a terme un treball de tipus cooperatiu. La tasca del professor durant les sortides és la d'explicar els elements més importants de l'arquitectura popular, i com es relaciona aquesta amb el seu entorn i les activitats econòmiques. Durant les classes al centre, el professor exercirà un paper actiu, complementant les explicacions que apareixen als fulls d'activitats amb una funció assistencial.

Aquesta llista especifica la quantitat de procediments utilitzats a cada sessió:

Primera sessió:

- Identificació d'imatges i interpretació de mapes.

- Consulta i selecció d'informació a pàgines web.
- Lectura comprensiva d'un text.
- Resolució de qüestions.

Segona sessió:

- Visualització d'un documental i resolució de qüestions relacionades.

Tercera i quarta sessió:

- Realització de quatre fitxes (una per aturada) amb activitats escrites, algunes basades en l'observació directa, altres cerquen ampliar aspectes ja comentats a les sessions preparatòries, altres es basen en l'intercanvi d'informació amb els companys i altres en respondre a les preguntes escoltant les explicacions que dona el professor.

Cinquena sessió:

- Joc de rol: els alumnes adopten el paper de diferents personatges de les possessions mallorquines.
- Resolució d'un problema: es planteja un problema amb diverses opcions, l'alumne ha de triar una i justificar la seva elecció.
- Debat: posada en comú de les opcions triades a l'activitat anterior.

9. Parts del currículum treballades

Dins el currículum de Ciències Socials de les Illes Balears vigent al curs 2014-2015, legitimat per l'Annex del Decret 73/2008, de 27 de juny, pel qual s'estableix el currículum de l'educació secundària obligatòria a les Illes Balears, les parts que es treballen en aquesta proposta i la manera en que es fa són les següents:

Bloc primer: Activitat econòmica i espai geogràfic.

“L'aprofitament econòmic del medi físic: relacions entre naturalesa, desenvolupament i societat.”

Es treballen les activitats econòmiques tradicionals a la Serra de Tramuntana, tals com la producció d'oli o el comerç de neu. Es tracta d'activitats totalment dependents de les característiques geogràfiques pròpies.

“Les activitats agràries i les transformacions al món rural.”

Es pretén plantejar com l'evolució econòmica, política, social i demogràfica incideix en els processos de canvi, la viabilitat o inviabilitat de certes activitats econòmiques.

“Presca de consciència del caràcter limitat dels recursos, de la necessitat de racionalitzar-ne el consum i de l'impacte de l'activitat econòmica a l'espai.”

Anàlisi de les relacions entre paisatge i activitat econòmica a les possessions de la Serra de Tramuntana, essent-ne dites relacions un exemple de relació harmoniosa amb la natura, i oposant-les a les accions urbanitzadores i potencialment perjudicials per a la sostenibilitat i integritat del medi natural.

Bloc tercer: Transformacions i desequilibris al món actual.

“Riscs i problemes mediambientals. Mesures correctores i polítiques de sostenibilitat.”

L'exploració de les possessions de la Serra de Tramuntana com exemple d'activitat econòmica sostenible.

“Les activitats agràries i pesqueres a l'Estat espanyol. L'espai rural.”

Principals activitats econòmiques que es duen a terme a una possessió, relacionades amb l'agricultura la ramaderia.

10. Competències bàsiques treballades

A continuació es detalla quines competències bàsiques dins la Llei Orgànica 2/2006, de 3 de maig, d'Educació, BOE 106 (2006) es treballen, així com els procediments a través dels quals es fa:

Competència	Procediments
Competència en comunicació lingüística	<p>Lectura de textos sobre l'estructura de treball a les possessions de Mallorca i de cançons vinculades a certs oficis i activitats.</p> <p>Realització d'activitats escrites relacionades amb els textos llegits.</p> <p>Ús de diverses fonts d'informació relacionades amb la Serra de Tramuntana i les possessions de Mallorca.</p>
Competència en el coneixement i la interacció amb el món físic	<p>Pràctica de l'observació directa de l'arquitectura popular de la Serra de Tramuntana a través de la realització d'activitats <i>in-situ</i> i partint d'un marc teòric.</p> <p>Valoració i reflexió de la relació entre l'arquitectura, activitats econòmiques vinculades i la interacció humana amb el món físic.</p> <p>Identificació dels principals problemes actuals vinculats a l'abandonament de les activitats econòmiques a les possessions de la Serra de Tramuntana.</p>
Tractament de la informació i competència	Consulta de diverses pàgines web per

digital	recopilar informació i contestar preguntes relacionades amb la Serra de Tramuntana i les seves possessions.
Competència social i ciutadana	<p>Comprensió del caràcter evolutiu i plural de les societats a partir de la comparació entre els modes de vida a les possessions i a l'actualitat.</p> <p>Desenvolupament de l'empatia a través de treballar amb material on es posin de palès les condicions de vida de la ruralia a les societats del passat.</p>
Competència cultural i artística	<p>Apreciació de l'arquitectura popular a la Serra de Tramuntana a través de la realització d'activitats basades en la anàlisi dels seus espais i elements constructius i decoratius més importants.</p> <p>Valoració del llegat cultural que ens ha deixat la pagesia en general i les activitats agrícoles i ramaderes a la Serra de Tramuntana en general a través de la lectura i interpretació de les seves activitats quotidianes i la seva riquesa musical.</p>
Competència per aprendre a aprendre	Capacitat per plantejar, analitzar i proposar solucions a la problemàtica actual de les possessions.
Autonomia i iniciativa personal	Desenvolupar capacitats per exercir un diàleg argumentat des d'un punt de vista respectuós i cívic, tot tractant els problemes als quals s'enfronten les possessions en el context actual.

11. Avantatges i possibles inconvenients

Un dels principals avantatges d'aquesta proposta didàctica és la seva visió interdisciplinària, basada en l'estudi del patrimoni arquitectònic com punt de partida per tractar totes les matèries que integren les Ciències Socials. Es tracta, doncs, de afavorir una visió oberta del coneixement, tot evitant tractar les distintes matèries com un conjunt tancat d'informació i cercant una visió didàctica on es potenciïn les relacions de dependència entre arquitectura, arts plàstiques, geografia i història per tal de tractar-ho tot en un sentit de coneixement global. Aquesta visió, però, comporta l'inconvenient de que la transmissió de dit coneixement com un tot global depèn directament de que el docent estructuri aquest coneixement d'una manera correcta i no a mode de compartiments estancs i independents, problema que és més comú del desitjable entre el professorat segons Lleida (2010).

Més enllà de l'interdisciplinarietat també cal ressaltar que els continguts han sigut disposats seguint una visió que va d'allò més general a les particularitats. És per això, que els punts d'interès d'aquesta proposta s'estructuren de manera que la primera part a tractar és la Serra de Tramuntana en la seva visió paisatgística com a conjunt, per posteriorment passar a analitzar l'estructura i formes de treball dins les possessions i finalment tractar dues activitats molt concretes relacionades amb l'explotació dels recursos del medi, com són el carbó i el gel.

Tot i que en un principi es pot pensar que una visió excessivament localista pot dur a una visió incompleta i poc global dels problemes que amenacen el medi natural i les economies del món rural, aquest no deixa de ser un tema que, encara que dins aquesta proposta es tracta de manera local, ofereix la possibilitat, com ha assenyalat Bibiloni (2000), de col·locar-lo amb facilitat dins un context global, ja molts d'aquests problemes no són exclusius de Mallorca, sinó de la societat occidental en general. De fet, la durada de cinc sessions afavoreix que una vegada s'han tractat els continguts relatius a Mallorca,

s'intentin dur cap a una visió més general durant les sessions restants de la unitat didàctica on el docent hagi decidit integrar aquest bloc temàtic.

Dins una societat plural i globalitzada és imprescindible cercar aquesta coneguda relació entre pensament global i actuació local, donat que els problemes que afronta la Serra de Tramuntana per a la seva conservació no són, en essència, diferents dels que pot presentar qualsevol altre entorn paisatgístic i natural, d'igual manera que els problemes de rendibilitat que presenten les possessions mallorquines no es poden extreure del context d'un món occidental on el pes de les activitats del sector primari en el global econòmic són insignificants en relació al sector serveis. Que l'alumne no passés de la visió local resulta un possible inconvenient amb el que hi ha que comptar. A més, aquesta visió progressiva requereix d'un nivell d'atenció constant per part de l'alumne al llarg de tots els punts que integren aquesta proposta.

El fet de que s'estructurin dues sortides (ja que les destinacions es troben massa allunyades per fer totes les aturades en una) pot plantejar inconvenients de tipus organitzatiu als centres, ja que generalment no és tendeix a programar dues sortides de la mateixa matèria molt seguides al calendari. Tot i això, es pot considerar que els avantatges superen els possibles inconvenients.

CONCLUSIONS

Dins aquest treball s'ha intentat fomentar l'ús de bones pràctiques en les sortides didàctiques, primerament assenyalant les principals errades que històricament (i en ocasions, actualment) es duen a terme. Dites errades en determinen que en moltes ocasions les sortides didàctiques apareguin de manera descontextualitzada, fet que en molts casos es troba afavorit per què sovint resulta difícil fer coincidir el calendari de sortides amb els continguts i unitats didàctiques.

Aquesta proposta considera innegociable el fet de realitzar unes activitats preparatòries i conclusives, ja que apostar per uns continguts interrelacionats, que vagin del general al particular i on l'estudiant es pugui sentir implicat suposa apostar per un aprenentatge de tipus significatiu, indispensable avui en dia.

En una època on la tecnologia ha afavorit la producció ingent d'informació, però també la fusió entre contextos locals i contextos globals, resulta imprescindible valorar i respectar tot allò que integra la societat de la qual es forma part a partir d'una educació en valors.

Educar en valors cívics implica educar des de l'empatia cap a les persones i l'amor i respecte cap tots aquells components del medi natural que es volen protegir: animals, plantes, paisatges... L'educació en el respecte cap a les formes arquitectòniques que integren el paisatge de la Serra de Tramuntana ha d'anar vinculada, en primer lloc, al coneixement del propi patrimoni històric com a base per valorar la seva importància dins la història de la identitat del poble del qual es forma part.

A partir d'aquest punt, el compromís per salvaguardar el patrimoni i el medi natural serà l'actitud lògica d'una persona que cerca protegir allò que estima i que l'identifica. Encoratjar la joventut a conèixer l'arquitectura, el paisatge i les

activitats humanes de la Serra de Tramuntana, confiant en el coneixement com la millor eina per desenvolupar actituds cíviques és un dels objectius més importants d'aquesta proposta.

Donar a entendre la importància de la Serra com un espai on al llarg de la història s'han anat desenvolupant una sèrie d'activitats econòmiques que han determinat la pervivència d'uns determinats costums i modes de vida és un dels aspectes més rellevants plantejats a aquest treball, donat el fet de que dites activitats i costums es troben en procés de desaparèixer. L'espai arquitectònic és essencialment utilitari i la seva pervivència es troba directament lligada a la de les activitats que es desenvolupen dins dit espai.

Aquesta desaparició i relació de dependència resulta d'utilitat per plantejar processos de canvi i pervivència a les aules, en alguns casos donats per l'evolució de la tecnologia (és el cas de les cases de neu, forns de calç o sitges de carbó), i en altres degut a les transformacions socials o canvis de paradigma econòmic: el turisme, per exemple, ha representat un factor per a l'abandonament de l'arquitectura tradicional però a la vegada també pot constituir una oportunitat.

El plantejament de visions problematitzades és una possibilitat quan l'objecte d'estudi presenta, com en aquest cas, unes problemàtiques molt generalitzades i comuns a molts altres llocs, el que pot facilitar passar de l'estudi d'un problema local a un fenomen de tipus global.

Si l'adquisició de una consciència de respecte envers el patrimoni i el medi natural és important, no menys important ho és l'adquisició del vocabulari específic que en resulta l'estudi de l'arquitectura, l'entorn i les activitats econòmiques que es desenvolupen a la Serra de Tramuntana. La decadència de dites activitats també ha portat a l'oblit col·lectiu de la terminologia i la toponímia associades, el que fa necessari que les successives propostes didàctiques donin a aquest aspecte la importància que es mereix.

Un dels objectius on s'ha posat més accent ha sigut en reconèixer les possibilitats de l'arquitectura com eina transversal per al coneixement general de la Serra de Tramuntana. A través de l'enfocament adequat, s'ha mostrat com una disciplina amb una gran capacitat per tractar i articular àrees de coneixement molt distants entre si. D'aquesta manera, l'arquitectura s'ha pogut relacionar amb diferents aspectes de la geografia física, ja que el medi (climatologia, o relleu, per exemple) determina la ubicació de diverses tipologies constructives i viabilitat d'algunes activitats d'explotació, d'igual forma que els diferents contextos socials i econòmics tenen una total influència sobre dites activitats, el context històric explica l'aparició de diversos espais (n'és un exemple l'arquitectura defensiva) i el context l'artístic justifica l'aparició de diverses formes constructives i decoratives.

Les possibilitats de tractar l'arquitectura des d'un punt de vista multidisciplinari justificarien un major paper de la Història de l'art dins el currículum de Ciències Socials d'ESO. Mostrar les possibilitats de la disciplina historicoartística per explicar i enllaçar amb altres àrees de coneixement evidencia com el seu escàs pes dins el currículum i les programacions didàctiques és producte d'una visió que infravalora les seves capacitats, i des de la qual difícilment es podrà educar en el respecte i coneixement del patrimoni historicoartístic.

REFERÈNCIES

Annex del Decret 73/2008, de 27 de juny, pel qual s'estableix el currículum de l'educació secundària obligatòria a les Illes Balears, BOIB 92.

Asensio, M., i Pol, E. (2003). Aprender en el museo. *Revista Íber: didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia*, 36.

Ávila, R. M. (2003). Salir de la escuela: entre la tradición y la educación ambiental para la sostenibilidad. *Revista Íber: didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia*, 36.

Ballester, A. (1991). *La Serra de Tramuntana: didáctica per a l'estudi de la comarca* (1a ed.). Palma: Consell Insular de Mallorca.

Ballester, A. (2009). *La Serra de Tramuntana: Patrimoni de la Humanitat* (1a ed.). Palma: Departament de Territori, Consell de Mallorca.

Benayas del Alamo, J., i López, C. (2010). Propuestas didácticas para vivir el paisaje. *Revista Íber: didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia*, 65.

Benejam, P. (2003). Los objetivos de las salidas. *Revista Íber: didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia*, 36.

Bibiloni, P. (2000). *Tramuntana a l'abast dels escolars* (1a ed.). Palma: Consell de Mallorca.

Busquets, J. (2010). La educación en paisaje: una oportunidad para la escuela. *Revista Íber: didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia*, 65.

Consell de Mallorca. (2012). *Serra de Tramuntana, paisatge cultural*. Recuperat de: <http://candidatura.serradetrabantana.net/ca/>

Consell de Mallorca (2013-2015). *Serra de Tramuntana*. Recuperat de <http://www.serradetrabantana.net/>

Cristòfol-A. Trepal. (2005). Los campos de aprendizaje y la historia del arte. *Revista Íber: didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia*, 43.

Fernández, M. (2003). Los museos: espacios de cultura, espacios de aprendizaje. *Revista Íber: didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia*, 36.

Fuente, E., Rabassa, P., Tecglen, M. (1997) *Elementos básicos de la arquitectura popular de Mallorca* (2a ed.). Palma: Jorvich.

Gayoso, P. (2012). Nous usos a les possessions mallorquines. Dins A. Morey., G. Jover (ed.), *Les possessions mallorquines: passat i present* (1a ed., p. 551-558). Palma: Documenta Balear.

Gorrias, A. (2001). *Les cases de neu a Mallorca* (1a ed.). Palma: El Far de les Crestes.

Govern de les Illes Balears. (2008). Petjades del passat: oficis perduts de la Serra de Tramuntana [video]. Recuperat de <https://www.youtube.com/user/petjadesdelpassat>

Llei Orgànica 2/2006, de 3 de maig, d'Educació, BOE 106 (2006).

Lleida, M. (2010). El patrimonio arquitectónico, una fuente para la enseñanza de la historia y las ciencias sociales. *Enseñanza de las ciencias sociales*, 9, 41-50.

Medir, Rosa M. (2003). Salir de la escuela: entre la tradición y la educación ambiental para la sostenibilidad. *Revista Íber: didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia*, 36.

Murray, D. (1986). *Ses nostres cases: Arquitectura tradicional de les Balears* (1a ed.). Palma: Caixa de Balears "Sa Nostra".

Reynés, A (1994). *La construcció de pedra en sec a Mallorca* (1a ed.). Mallorca: Consell Insular de Mallorca.

Rosselló, V. (2012). La possessió articuladora de l'espai rural: imatge i realitat d'un sistema d'explotació esvaït. Dins A. Morey., G. Jover (ed.), *Les possessions mallorquines: passat i present* (1a ed., p. 10-46). Palma: Documenta Balear.

Seguí, M. (2011). L'oferta dels camps en el context educatiu actual. Dins M.J. Andreu., X. Arbona., M. Artigues (ed.), *25 anys: camps d'aprenentatge a les Illes Balears* (1a ed., p. 17-20). Palma: Govern de les Illes Balears.

Vilarrasa, A. (2003). Salir del aula. Repropiarse del contexto. *Revista Íber: didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia*, 36.

Segura, M. (1985). *Possessions de Mallorca* (Vol 1, 1a ed.). Palma: M. Font.

Segura, M. (1987). *Possessions de Mallorca* (Vol 2, 1a ed.). Palma: M. Font.

Trias, S. (1994). *Les possessions mallorquines de l'Arxiduc* (1a ed.). Palma: Cort.

Vibot, T. (2006). *Les possessions de Mallorca* (Vol 2, 1a ed.). Pollença: El Gall.

Vibot, T. (2008). *Les possessions de Mallorca* (Vol 3, 1a ed.). Pollença: El Gall.

Vilanova, B., Cerdà, M., Martorell, A. (2001). *Vida i costums a les possessions de Mallorca* (1a ed.). Pollença: El Gall.

Vilarrasa, A. (2003). Salir del aula. *Revista Íber: didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia*, 36.

BIBLIOGRAFIA

Arbona, X., Bibiloni, P., Calahorro, J. L. (1996). *Els camps d'aprenentatge de les Illes Balears* (1a ed.). Palma: Ministeri d'Educació i Ciència.

Bermúdez, M. T., i González, Y. (2011). El patrimonio cultural al alcance de todos: Una propuesta desde la educación social. *Revista Íber: didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia*, 68.

Campillo, J., i Para, M. A. (2003). El viaje solidario al Sahara: un nuevo tipo de campo de aprendizaje. *Revista Íber: didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia*, 36.

Colomar, A. (1997). *Guia de la Serra de Tramuntana* (1a ed.). Palma: Consell Insular de Mallorca.

Font, B. (1993). *Miramar, el Archiduque y los mallorquines* (1a ed.). Palma: Miquel Font.

Fuentes, F. (2003). ¿Qué visión tiene el alumnado de la historia como campo de conocimiento y como materia escolar? *Revista Íber: didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia*, 36.

Gual, J. (2002). *Mallorca, la Serra* (1a ed.). Palma: Di7.

Gutiérrez, M. L. (2001). Las excursiones escolares y la interdisciplinariedad en ciencias sociales: Alejandro de Tudela. *Revista Íber: didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia*, 27.

Poblet, M. (2004). El patrimonio histórico, una herramienta para la enseñanza de la historia. *Revista Íber: didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia*, 40.

ANNEX 1. ACTIVITATS

ACTIVITATS DE LES SESSIONS PREPARATÒRIES

Primera sessió preparatòria

1. Observa les imatges següents i respon a les preguntes:

a) Situa la Serra de Tramuntana al mapa i situa el lloc on vius. Quines diferències entre ambdós llocs pots apreciar al mapa?

b) Aquest és un dels paisatges característics de la Serra de Tramuntana. Quins creus que poden ser els principals avantatges i inconvenients de viure aquí?

c) Observa les dues darreres imatges. A simple vista, com creus que ha intervingut l'home en el paisatge?

2. Consulta les següents pàgines web per contestar aquesta pregunta:

http://candidatura.serradetrabantana.net/ca/paisatgecultural/el_paisatge_natural/post01/

http://www.serradetrabantana.net/ca/index.php/Natura/Paratges_unic

a) Quins elements físics del seu paisatge natural fan que la Serra de Tramuntana sigui un espai únic dins Mallorca? Cita i descriu breument alguns dels paratges que en resulten.

3. Llegeix el text següent i respon a les preguntes.

Quan el rei Jaume I va conquerir l'illa de Mallorca que entre els segles X i XIII es trobava sota ocupació musulmana, es va signar el *Llibre del Repartiment*, segons el qual les terres es varen repartir entre aquells nobles i cavallers (majoritàriament catalans i aragonesos) que varen col·laborar en la conquesta.

L'illa es va dividir en grans latifundis que conformaven centres d'explotació agrícola.

Dins aquests terrenys es varen establir unitats de vivenda i explotació, on els propietaris i els treballadors de la seva confiança residien i treballaven, realitzant activitats agrícoles i ramaderes per aconseguir les matèries primeres amb les quals obtenir aliments tan importants com l'oli, el vi, el pa o el formatge. Aquestes unitats en alguns casos es van construir sobre antigues instal·lacions islàmiques denominades alqueries, i en altres es varen construir de vell nou. L'empremta islàmica es pot detectar en la complexitat de les construccions destinades a l'extracció i transport d'aigua, tals com les anomenades fonts de mina.

És a partir del segle XVI quan les terres reben el nom de *possessió*, i les unitats de vivenda i explotació que hi ha dins són anomenades *cases de possessió*, encara que avui dia usualment s'utilitza el primer terme per referir-se només a les cases. Les cases de possessió es situen de manera uniforme a tota Mallorca, encara que depenent de la seva ubicació s'explotaven productes diferents degut a les diferents condicions climàtiques existents a l'illa.

La possessió també és bastant uniforme en la seva estructura. L'espai més important era la *clastra*, un pati rectangular al voltant del qual s'ubicaven els edificis, que tancaven alguns o tots els seus costats. El primer edifici situat al voltant de la clastra era la *casa dels senyors*, que era l'espai més luxós ja que era on els propietaris (anomenats *senyors*) residien i que contenia dormitoris i zones comuns per a la seva família i invitats. Els senyors solien ser membres de la noblesa o grans fortunes que residien a Ciutat i que eventualment (sobretot quan tenien vacances) residien a les seves possessions.

També hi trobem *la casa dels amos*. Els amos eren pagesos enriquits que, mitjançant un contracte amb el senyor (normalment a canvi de certa quantitat dels productes generats) es comprometien a viure de manera permanent a les

possessions per tal d'administrar-les. La casa dels amos destaca per la cuina com espai més important, ja que no només es cuinava, sinó que quan es posava el sol es feia vida al voltant de l'escalfor de la foganya. També és freqüent trobar torres de defensa a les possessions situades a prop de la mar, ja que fins al segle XIX eren freqüents les incursions de pirates provinents del nord d'Àfrica.

Altres espais que poden aparèixer estan vinculats a la religió (capelles) o a la productivitat: és el cas de cellers on es guarda el vi, tafones i molins on es produeixen oli i farina, porxos per guardar carros, o estàncies per guardar el bestiar. Altres activitats que tenien una arquitectura pròpia eren la recollida de neu i la producció de carbó, encara que es realitzaven relativament lluny de les possessions, a cims de muntanyes i boscos d'alzines.

A més del senyor i l'amo, la força de treball (que l'amo supervisava) estava formada pels *missatges* i jornalers. Els missatges es contractaven per a temporades senceres. Per tant, realitzaven feines que es feien al llarg de tot l'any i una estabilitat laboral més o menys garantida. Els jornalers conformaven l'esglaó més baix de la pagesia, i eren contractats en moments puntuals de l'any on la càrrega de treball era superior (com a la recollida de l'oliva, per exemple). Missatges i jornalers treballaven de sol a sol, i tenien que dormir a espais comuns o a cabanyes improvisades als voltants de les cases de possessió.¹

a) Sobre quin tipus d'instal·lacions es varen erigir moltes cases de possessió i a partir de quan varen començar a rebre aquest nom?

b) Quins tipus de treballs es realitzaven a les possessions i quins productes se n'obtenien?

¹ Basat en Vilanova, B., Cerdà, M., Martorell, A. (2001). *Vida i costums a les possessions de Mallorca*.

c) Quines són les parts i espais més importants que conformen les cases de possessió?

d) Quin nom reben les distintes persones que treballaven a les possessions? Classifica-les en funció de la seva importància social.

e) Quines eren les condicions de vida i laborals dels treballadors del camp?

Segona sessió preparatòria

1. A continuació veuràs una part del documental “Les petjades del passat. Oficis perduts de la Serra de Tramuntana”, en concret les parts dedicades a explicar el funcionament de les cases de neu, les sitges de carbó i les tafones. Contesta a les següents preguntes:

Cases de neu

a) Quines eren les principals funcions de la neu en el passat?

b) De quina manera i amb quins instruments es recollia la neu? Què es feia després d'emmagatzemar tota la neu?

c) Quin nom rep el lloc on es refugiaven els treballadors?

d) Quina funció tenen les parets i marges que es construeixen a prop de les cases de neu?

e) Com es transportava la neu cap als seus punts de venda? Quins problemes hi havia?

f) Quan i per què varen caure en desús les cases de neu?

Sitges de carbó

- a) Què era un *ranxo* i qui tenia responsabilitat sobre aquest?
- b) Quina altra construcció acompanyava a les sitges? Com era i per què servia?
- c) Com es construïa una sitja? Com es disposaven els troncs?
- d) Què es feia una vegada la combustió ja havia terminat? Quins tipus de carbó en resulten?
- e) Com s'abastien de menjar i recursos els carboners?

Tafones d'oli

- a) Quina importància tenia la producció d'oli dins l'economia mallorquina? Què va causar el seu tancament?
- b) Quina funció tenien les collidores d'oliva? Quant de temps i com treballaven?
- c) Per a què servien els esportins? Com s'obtenia l'oli a través d'ells?

ACTIVITATS A REALITZAR DURANT EL DESENVOLUPAMENT DE LES SORTIDES DIDÀCTIQUES.

Primer punt d'interès: Cases de possessió de Son Marroig (Deià).

1- Entre tots, poseu en comú què és aquell que en coneixeu o què n'haveu sentit parlar de l'Arxiduc Lluís Salvador. Anota les aportacions més importants dels teus companys i el professor.

2- L'etnografia és la ciència que estudia els costums i tradicions d'un poble a través, per exemple, dels seus objectes d'ús quotidià. La sala-museu on et trobes ara conté una gran col·lecció d'objectes d'aquest tipus que l'Arxiduc va anar arreplegant durant les seves estades a Mallorca. Quines motivacions creus que l'Arxiduc tenia per justificar aquest interès en l'etnografia de Mallorca? Quins tipus d'objectes en pots distingir?

3- Observant el paisatge i l'entorn, davant quins riscos (tant d'origen humà com natural) creus que es troba exposat el medi natural d'aquesta possessió? Enumera una iniciativa que duries a terme per reduir aquests riscos.

4- Observa el paisatge des del mirador. Quin interès creus que podia tenir l'Arxiduc en realitzar aquesta mena de construccions? Creus que eren freqüents a Mallorca fins a la seva arribada?

5- Llegeix el fragment de text següent i contesta a les preguntes:

Les torres tenien caràcter defensiu i servien de barrera contra les incursions. A Son Marroig, l'Arxiduc relata: "Va esser de Son Marroig d'on fou robada pels pirates berberescs la darrera dona, a la costa nord de Mallorca. Era una senyora de la família Marroig de Sóller, i no se'n tornà a saber res pus d'ella. Pareixia que aquella torre duia encara impressos els records d'aquells temps damunt les seves velles murades i darrera els seus matacans"².

a) Quins eren els principals perills de la pirateria? A on era més freqüent?

b) Quantes altures té la torre de defensa? Quines creus que eren les seves funcions dins la seva tipologia defensiva?

Segon punt d'interès: Cases de possessió de Coma-Sema (Bunyola).

² Extret de: Trias, S. (1994). *Les possessions mallorquines de l'Arxiduc* (1a ed). Palma: Cort.pp. 65.

1- Des de la clastra, quins dels espais que conformen una casa de possessió vistos a classe podries identificar?

2- En parelles, doneu una volta per la part exterior de la possessió i anoteu tots els elements decoratius que vegeu.

3- Compara els espais interiors de la casa dels amos i la casa dels senyors. Anota les principals diferències que hi trobes. Creus que es pot observar una diferència de classe social a través de la decoració i dimensions dels espais?

4- Per quins motius creus que la majoria de les possessions, inclosa aquesta, disposaven d'una capella pròpia? En relació a la resta d'espais de les cases, quins canvis observes a la capella a nivell constructiu, de tècniques o en quant a materials utilitzats? Com explicaries aquests canvis?

5- Observa la tafona d'oli. Segons el que has vist a classe, quines parts formaven part del procés d'obtenció d'oli?

Tercer punt d'interès: Sitges de carbó de la Vall d'Orient (Bunyola).

1- Observa l'alzinar. Per què els carboners triaven aquest arbre en comptes d'altres més comuns i fàcils de trobar?

2- Posa en comú amb els teus companys els diferents usos que en coneixes del carbó. Quins usos creieu que es feia a Mallorca de dit carbó? Quan creus que es va terminar de fer carbó?

3- Segons el que has vist a classe i aquí, com ho faries per construir una sitja de carbó? Recorreu l'alzinar en petits grups i calculeu quant de temps hauríeu d'invertir en cadascuna de les passes. Implica l'esforç i el temps que et vares imaginar quan vas veure el documental a classe sobre les sitges de carbó?

4- Llegeix les següents cançons de carboner i contesta a les preguntes:

Mon pare carbó va fer
fins a l'hora que es morí.
carboner me va fer a mi,
perquè ell era carboner.
carboner, bon carboner,
què duis dins el sarro?
jo duc la meva suor
d'onze dies de sitger.

Bé passa la vida trista
un fadrí que fa carbó.
jo vos ho puc dir, bona amor,
que per fer coure un sitjó,
fa un mes que no vos he vist.
Maldecaps no sé què són.
no sé què cosa és escriure,
i, pel meu mode de viure,
res d'això tinc de mester.³

a) Quines creus que eren les condicions de vida dels carboners mallorquins?

b) Com es transmetia l'ofici de carboner?

Quart punt d'interès: Casa de neu de Fartàrtitx (Pollença).

³ Extreteres de Vilanova, B., Cerdà, M., Martorell, A. (2001). *Vida i costums a les possessions de Mallorca*. pp. 73.

1- Observa el paisatge d'aquí amunt i anota les diferències que pots observar (flora, temperatura, relleu, etc) respecte al paisatge de cotes més baixes. Elabora un quadre comparatiu.

2- Descriu els elements constructius (murs, obertures i coberta) més importants de la casa de neu de Fartàritx, tant en base al que has vist a classe com el que veus ara mateix.

3- Observa la coberta de la casa de neu i compara-la amb les que has vist als refugis de carboner i de nevater. Creus que era comú utilitzar cobertes d'aquest tipus?

4- Llegeix la següent cançó de nevater i respon a les preguntes:

Ja venim de nevatejar
d'allà dalt de sa muntanya,
i fa més de tres setmanes
que no hem pogut festejar.
Devers sa font dels Coloms
saps que hi fa de bon estar,
tinc esquinçats els garrons
de tanta neu trepitjar.⁴

a) Quines creus que eren les condicions de vida i treball dels nevaters?

b) Quina funció tenien aquest tipus de cançons, llevat de l'entreteniment dels treballadors?

ACTIVITATS DE CONSOLIDACIÓ PER A LA SESSIÓ FINAL

⁴ Extret de: Gorrias, A. (2001). *Les cases de neu a Mallorca* (1a ed.). Palma: El Far de les Crestes. pp. 100.

1. En grups de quatre, adopteu cadascun el rol d'un d'aquests personatges: senyor, amo, missatge i jornaler. Entre tots, discutiu les següents qüestions i anoteu les conclusions:

a) Quines tasques o quin paper tindria cadascun de vosaltres a una possessió?

b) Com us relacioneu entre vosaltres?

c) Com definiríeu les condicions de vida del vostre personatge?

d) Penseu que és un estil de vida compatible amb la societat actual?

2. Individualment, llegeix i planteja solucions al següent problema. Després, realitza un debat amb la resta dels teus companys i discutiu les opcions que cadascun ha triat.

Històricament, les possessions han sigut els gran centres econòmics de la Serra de Tramuntana, ja que es vinculaven a activitats com la producció d'oli i vi, la ramaderia i el conreu i explotació de fruita i hortalissa diversa.

A partir del segle XX, els canvis socials, econòmics i tecnològics van afectar greument a la continuïtat de dites activitats: el pes del sector serveis amb el desenvolupament del turisme en detriment del sector primari, els moviments migratoris del camp a la ciutat, la capacitat d'importar productes de tot el món a preus competitius, l'establiment d'unes condicions de treball mínimes... són factors que varen propiciar que l'explotació de les possessions deixés de tenir rendibilitat econòmica.

Això va provocar que molts dels propietaris decidís abandonar les seves possessions, el que les va abocar a la degradació, posant en perill la seva supervivència. Posa't en el lloc d'un propietari que ha d'afrontar elevades

despeses de manteniment i decideix treure un rendiment econòmic a la seva possessió. Les possibles opcions que es presenten són aquestes:

a) Convertir la possessió en un hotel d'agroturisme. La ubicació de la possessió a la Serra de Tramuntana li atorga un elevat valor paisatgístic que pot interessar a usuaris de turisme rural, amb major poder adquisitiu que els turistes de sol i platja, però més escassos.

b) Convertir la possessió en un lloc de visita. La possessió disposa d'una de les tafones millor conservades de tota Mallorca, el que la converteix en un punt d'interès per a possibles visites, tant d'estudiants com de públic en general i turistes.

c) Intentar retornar a l'activitat agrícola i ramadera. L'oli produït pot obtenir la Denominació d'Origen, el que atreu l'atenció de compradors que cerquen productes locals de qualitat. Encara que es poden obtenir subvencions europees que permeten rebaixar el preu final, el preu segueix essent superior al de l'oli de les marques més conegudes.

Quina opció triaries per garantir la conservació de la possessió? Quins avantatges i inconvenients presenta?

Recursos recomanats pels alumnes:

- Webgrafia

Govern de les Illes Balears. (2008). Petjades del passat: oficis perduts de la Serra de Tramuntana [vídeo]. Recuperat de <https://www.youtube.com/user/petjadesdelpassat>

IB3 Televisió. Possessions de Mallorca [vídeo]. Recuperat de <https://www.youtube.com/watch?v=iTi-VHfqyfk>

Consell de Mallorca. (2012). *Serra de Tramuntana, paisatge cultural*. Recuperat de: <http://candidatura.serradetrabantana.net/ca/>

Consell de Mallorca (2013-2015). *Serra de Tramuntana*. Recuperat de <http://www.serradetrabantana.net/>

- **Bibliografia**

Vilanova, B., Cerdà, M., Martorell, A. [2001]. *Vida i costums a les possessions de Mallorca*.

ANNEX 2. AVALUACIÓ

Característiques de l'avaluació

La durada de les activitats que formen aquesta proposta didàctica és de cinc sessions, organitzades de la següent manera:

- Dos sessions preparatòries.
-
- Dues sessions on es realitzen les sortides didàctiques.
-
- Una sessió de consolidació i conclusió.

Donada aquesta extensió, es recomana que el pes de totes les parts d'aquesta proposta oscil·li entre un 50% i un 60% sobre el total de la unitat didàctica on es decideixi inserir, en funció de l'extensió total de la unitat didàctica i del pes que es decideixi donar al procés d'avaluació final de dita unitat.

L'avaluació de les distintes parts que componen aquesta proposta integra metodologies diverses:

- A les dues sessions preparatòries, el docent avaluarà les activitats dutes a terme per l'estudiant. Totes dues tenen un pes d'un 20% sobre el total de la proposta.
- A les sessions de la sortida, el docent avalua i revisa les activitats proposades, però algunes d'elles es realitzen per mitjà del intercanvi d'opinions amb la resta dels alumnes. El seu pes és d'un 50% sobre la proposta.
- A la darrera sessió, la interacció entre els estudiants adquireix major protagonisme, ja que s'organitzen grups i debats on els estudiants han d'aportar i anotar opinions, que prèviament han estat validades pel

docent. El docent també avalua el resultat final, encara que aquest en depèn directament del nivell d'interacció existent a l'aula, ja que es recullen opinions de tot el grup. Els resultats obtinguts a aquesta part compten un 30% sobre el total.

Criteris d'avaluació i descriptors

Criteri d'avaluació	Descriptor
Expressió escrita	L'alumne expressa les seves idees d'una manera clara i ben estructurada, amb correcció formal i ortogràfica.
Adquisició de vocabulari específic	L'alumne utilitza correctament la terminologia específica en relació a l'arquitectura, els oficis i l'estructura social de les possessions de la Serra de Tramuntana.
Consciència mediambiental	L'alumne mostra un actitud de respecte i protecció envers el medi natural i el patrimoni etnològic i arquitectònic de la Serra de Tramuntana.
Visió de conjunt i capacitat d'abstracció.	L'alumne pot relacionar clarament problemes locals d'índole diversa amb les seves causes a un nivell global, li resulta fàcil establir relacions causa-conseqüència.
Adequació a les qüestions formulades	L'alumne comprèn i respon allò que se li demana en tot moment.
Actitud durant les sortides i les activitats	L'alumne mostra respecte cap a les opinions dels seus companys, així com un actitud cívica, activa i participativa durant el desenvolupament de la proposta didàctica.
Capacitat per afrontar problemes i plantejar solucions	L'alumne mostra criteri per utilitzar els seus coneixements i la informació que té al seu abast amb tal d'afrontar els problemes des de diverses perspectives.